

KOVÁCS SÁNDOR IVÁN

A LÍRIKUS ZRÍNYI

--- I. fejezet ---

1. *A Zrínyi-hagyaték és a Zrínyi könyvtár [...]* 2. *A saját kezű és a másolatban fennmaradt verskéziratok* – A „Syrena”-kódex írásképe – A kódex javításrétegei és Zrínyi kézírása – Az „Elegia” másolata – A négy saját kezű epigramma – A könyvbejegyzésekről – A könyvbejegyzések formájában fennmaradt versek [...] 3. *A Zrínyi-kiadások* – A „Syrena”-kódex és a „Syrena”-kötet – Zrínyi Péter horvát „Syrena”-fordítása és egy ismeretlen epigramma – Kazinczy és Farkas Lajos – Széchy és Négyesy – Négyesy után

Lektorálta
KLANICZAY TIBOR
PÁNDI PÁL

© Szépirodalmi Könyvkiadó, 1985
ISBN 963 15 3104 x

I. ZRÍNYI KÖLTŐI MŰVEINEK KÉZIRATOS ÉS NYOMTATOTT SZÖVEGHAGYOMÁNYA

Zrínyi költői műveinek szinte teljes egésze megjelent nyomtatásban a XVII. század közepén (*Adriai tengernek Syrenaia...* Bécs, 1651). 1705-ben és 1790-ben az *Áfium* is sajtó alá került, 1817-ben pedig Kazinczy Ferenc adta ki *Zrínyinek Minden munkáji*-t, valójában csak a bécsi kiadásból ismert költői műveket és az *Áfium*-ot.

A Zrínyi-életmű irodalomtörténeti értelmezésének XVIII. század végi első kísérleteit szerencsésen követte Kazinczy megvalósult kiadása. Ez a kiadvány indította el a reformkor Zrínyikultuszát, s ezt a kiadást egészítette ki Zrínyi egyéb prózai műveivel 1853-ban Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc. Még néhány év, s megszületik Arany János klasszikus tanulmánya, a *Zrínyi és Tasso* (1859): Zrínyi költői nagysága immár vitathatatlan, és nemcsak a Gyöngyösiét homályosítja el véglegesen, de világirodalmi dimenziókban mérlegelt eredetisége is kiviláglik.

Tanulságos itt közbevetni Balassi irodalomtörténeti utóéletének példáját. Kazinczy széles körű tájékozódásához - Zrínyi-verséhez (1811) és a Zrínyi-kiadást követő tanulmányához (1819) - képest Kölcsey Balassit megidéző verse, a *Balassa* (1825) mögött csak az istenes versek és egyetlen vitézi ének ismerete tételezhető fel. Rímey tervezett XVII. századi Balassi-kiadása ugyanis nem valósult meg; Balassi lírájának nagyobbik hányada, szerelmi költészete nyomtatásból csak a XIX. század utolsó harmada óta ismeretes. XVIII. századi Balassi-irodalom nincs is, s a XIX. század elején éppen csak elkezdődik a Balassi iránti érdeklődés (Kazinczy, Majláth János, Toldy Ferenc). A Balassi hatását leginkább tükröző XVII. században versei kéziratban terjednek, a Balassi-kódexre csak 1874-ben találnak rá. A felfedezést követő Balassi-kiadások (Szilády Áron, 1879; Dézsi Lajos, 1923), illetve Eckhardt Sándor és Waldapfel József filológiai munkája eredményeképpen Balassi fejlődéstörténeti helye egyre biztosabban kijelölhetővé vált, s Horváth János, Eckhardt, Klaniczay Tibor és Horváth Iván tanulmányaival a Balassi-költészet érdemi méltatást kapott. Arany módszeres irodalomtörténeti munkásságának időszaka épp [END-p5] akkortájt ér véget, amikor Szilády Balassi-kiadása megjelenik; A *Zrínyi és Tasso* szerzője már nem nyúl Balassihoz, s korábbi irodalomtörténeti kompendiumában természetesen nem tudhat róla többet, mint hogy istenes és vitézi verseket írt. Az újabb magyar irodalom költői érzékenységű Balassi-portróját majd Babits Mihály próbálja megrajzolni, de Balassi költői nagyságáról tervezett esszéjéhez csak a filológusi bevezetés készül el; Babits *Balassá*-ja (1924) nem sokkal több, mint Dézsi kiadásának határozott bírálata.

Külön kiemelendő, mennyire termékeny volt a Balassi-filológia száz esztendeje. Szilády kiadása, illetve Eckhardt pályakezdése óta szinte önálló tudományszakká lett; elsősorban persze azért, mert jóval bonyolultabb kérdéseket vet fel, mint a Zrínyi-szövegek kutatása. A Zrínyi-filológia egy évszázada sem mondható éppen eredménytelennek, de a Balassi-kutatásokhoz viszonyított elmaradása főként az utóbbi ötven esztendőben szembetűnő.

Pedig az Arany *Zrínyi és Tasso*-ját követő elsekélyesedett Zrínyi-kutatás épp akkor kezd új források felé tájékozódni, amikor a Balassi-filológia is első lépéseit teszi: a XIX. század két utolsó évtizedében. Zrínyi verseskötvényei a bécsi kinyomtatás előtt készült másolatát, kisfia halálára írt versét, könyvtárának katalógusát és megmaradt köteteit ugyanis szintén az 1870-es években fedezték fel. Csakhogy amíg a Balassi-kódex megtalálását mindjárt követte Szilády, majd Dézsi, illetve később Varjas Béla és Eckhardt kiadása, addig az 1872-ben előkerült, de igazából csak jó húsz év múlva hozzáférhető Zrínyi-dokumentumok sokáig szakszerű vizsgálat nélkül heverték. A *Költői művek* 1914. évi kiadásával csúcsára ért Zrínyi-filológia megállt Négyesy teljesítményének szintjén, s ettől kezdve a Zrínyi-hagyaték és a Zrínyi-könyvtár távlatosabb rendszerező-feltáró

vizsgálatban nem részesült.

A költői művek kéziratossága és nyomtatott szöveghagyományának áttekintése előtt a hagyaték és a könyvtár rövid történetét célszerű felvázolnunk, hiszen Zrínyi saját kezű és másolatban megőrzött versei is innen kerültek elő.

1. ZRÍNYI-HAGYATÉK ÉS A ZRÍNYI-KÖNYVTÁR

Zrínyi-ereklék című ünnepi megemlékezésében Ferenczi Zoltán így foglalja össze a Zrínyi-hagyaték történetét: „Zrínyi Miklós fia, Ádám, ki a hősnek második feleségétől, Löbl Zsófiától született, 1691. aug. 19-én elesett a szalánkeméni csatában. Ádámnak gyermeke nem maradt, özvegye, gr. Lamberg Mária Kata, másodszer gr. Wlassim Miksa Ernőhöz ment férjhez s leányukat, Leopoldinát, gr. Daun Miksa vette el, kivel úgy a Wlassim birtokok, mint a Zrínyi-féle ingóságok a gr. Daun kezére jutottak. Így ezek Vöttauba, a Daun- [END-p6] várkastélyba kerültek Morvaországba a Thaya folyó mellé, hol a fegyverekkel s hasonlókkel a lovagtermet díszítették fel, s egy más helyiségben a könyvtárt helyezték el.”¹ Erdélyi Pál ismertetése nyomán ezt azzal egészíthetjük ki, hogy „Daun Miksa gróf szállította át a könyvtárt Vöttauba, miután az már előbb Csáktornyáról Bécsbe vitetett... A könyvtárat utoljára Daun Henrik gróf rendezte, ki a várkastélyának egyik nedves helyiségében halomra rakott könyveket saját kezűleg szedte össze s állította fel abban a teremben, ahol Szluha László később ráakadt”.² Szluha Pallavicini Alfonz fiának nevelője volt, s egy kirándulás során talált rá Vöttauban (ma: Bitóv) Zrínyi könyveire. Nyomban értesítette erről pesti barátját, Toldy Lászlót, ő pedig apjával, az irodalomtörténész Toldy Ferencsel tudatta a felfedezés hírét. Az öreg Toldy levelezni kezdett Szluhával, aki részletesen tájékoztatta az előkerült ritkaságokról. Szluha minden törekvése arra irányult, hogy Toldy maga tekintse meg a kéziratokat és a könyveket Vöttauban, s már menetrendi tájékoztatást is küldött Toldynak, az utazásra mégsem kerülhetett sor.³ Toldy megbetegedett, s 1875 végén meghalt. 1878-ban Szluha is elköltözött az élők sorából, de vöttaui másolatai időközben Toldy Lászlóhoz kerültek, s ő ezek nyomán publikálta a csáktornyai Zrínyi-udvar kéziratossági szakácskönyvét.⁴ Toldy László a Zrínyi-hagyaték egészére is nyomatékosan felhívta a figyelmet a Történelmi Társulat 1880. május 7-i felolvasó ülésén,⁵ s ennek eredményeként kértek tájékoztató katalógust Daun gróftól, illetve határozták el, hogy Csontos János, a Nemzeti Múzeum Kézirattárának vezetője utazzék Vöttauba. „Meg kell mondanunk - panaszolja Ferenczi Zoltán -, hogy e fontos ügyben Csontos nem járt el a kötelező buzgalommal. Ugyanis a Tört. Társulat igazgatóságának felkérésére gr. Daun Henrik elküldte a társulatnak a saját kezűleg írt könyvjegyzéket; ekkor Csontos 1881. szept. havában el is utazott Vöttauba, de eredménytelenül, mert mint mondta, »közbejött akadályok miatt a könyvtárban néhány negyedóránál többet nem időzhetett«. Többször aztán nem ment el, s jelentést soha nem tett. Ezután tíz év telt el, s ezalatt senki sem érdeklődött az ügy iránt.”⁶

Arany János már nem érdeklődhetett... Egy év múlva meghalt, s elkezdődött az a különösen sötét évtized, amikor a szervezett magyar tudományosság érthetetlen módon kisujját sem mozdította Zrínyi hagyatéka után. A Zrínyi-könyvtár akkor veszett el a magyar kutatás számára. Az elárverezés körüli hivatalos kapkodás tíz évvel később már csak tragikomikus utójáték volt. A bécsi antikváriusok 1890. december végén nyolc nappal megelőzték Vöttauban Majláth Bélát, a Nemzeti Múzeum vásárlással megbízott munkatársát, aki csak néhány fegyvert tudott megszerezni. Mire Majláth Bécsbe érkezett, a Zrínyi-könyvtár újra gazdát cserélt: Sigmund Kende vásárolta meg, s Majláthnak 1891-ben már Kendével kellett alkudoznia. Kellő anyagi fedezet híján [END-p7] Majláth inkább csak tájékozódott. Kende pedig nyugodtan várt, mert jól tudta, milyen értékes anyag birtokába jutott. Még 1893-ban megjelent katalógusa, a *Bibliotheca Zrinyiana* alapján is felajánlotta

a Zrínyi-gyűjteményt nemzeti könyvtárunknak, majd báró Podmaniczky Gézának, de a kért vételárat sem a szegény könyvtár, sem a gazdag báró nem tudta vagy nem akarta kifizetni. A horvát országos kormány nem volt ily garasoskodó. Megadták Kendének, amit kért, és a hagyaték 1893-ban a zágrábi egyetemi könyvtárba került.⁷ „Végül is megtörténi - írja Erdélyi Pál -, hogy nem volt pénzünk Zrínyi könyvtárának megvásárlására, vagy ami még szomorúbb volna: nem tudtuk mérlegelni annak reánk különösen értékes voltát. Bizonyos, hogy a könyvtárat magunktól elvetvén, pótolhatatlan veszteséget szenvedtünk... Mert egy nyilvános gyűjtemény, amilyen a zágrábi, nem mond le arról; s annál inkább ragaszkodik hozzá, mert azzal politikai önértékét is növeli.”⁸

Akkor tört ki a botrány, amikor már semmit sem lehetett tenni. A szaksajtóban nagy nemzeti felbuzdulással tették szóvá az ügyet. A *Bibliotheca Zrinyiana* ismertetői közül talán csak Kanyaró Ferenc szemlélte józanul a történeteket, amikor így írt: „Zrínyi könyveit és kéziratait... a primae occupationis jogán horvát testvéreinknek kellett átengednünk... a Zrínyi-könyvtár szerencsés kezű elhelyezője nemcsak hogy könyveit a legjobb gazdához juttatta, hanem a bennök rejlő tudományos kincset is igyekezett a maga számára értékesíteni.”⁹

Az értékesítés: a *Bibliotheca Zrinyiana. Die Bibliothek des Dichters Nicolaus Zrinyi* - az áruba bocsátott Zrínyi-könyvtár megmaradt kézíratainak és könyveinek katalógusa. „Wien 1893. Verlag von S. Kende” - világosít fel a szerzőről a szűkszavú impresszum. Kendéről sajnálatosan nem is tudunk többet, keresztneve a korabeli hivatkozásokból kitetszően: Sigmund.¹⁰ Kanyaró bírálata jelzi, hogy Kende alapos ismeretekre valló előszavának forrása Majláth Béla két évvel korábbi értekezése.¹¹ Majláth ugyanis, amikor üres kézzel távozott Vöttauból, Bécsben felkereste Kendét, aki megengedte, hogy három napig tájékozódjon a megvásárolt könyvek között; ennek eredménye a *Zrínyi, a költő könyvtára* című beszámoló. Majláth és a *Bibliotheca Zrinyiana* állításai csakugyan egybeesnek, kérdés azonban: Majláthot követi-e Kende és nem Majláth Kendét, hiszen Majláth előtt már ott feküdt Kende katalógusa (vagy annak első változata).¹² Akárhogy is volt, a Zrínyi-irodalom nem egy helytálló s még több téves állítása Majláth cikkére és Kende katalógusára vezethető vissza. Mivel a Zágrábba került eredeti dokumentumokat az elmúlt fél század alatt kevés kutató tekintette meg, a filológiai tévedések a folytonos hivatkozások során korrekció nélkül vándoroltak egyik műből a másikba. A szakértőnek számító Majláth értekezéséről hamarosan kiderült, hogy tele van téves következtetésekkel; a dolgozat ki is hullott a Zrínyi-irodalomból, már Négyesy László csak [END-p8] bibliográfiai adalékként emlegeti. Az amatőr Kende katalógusa viszont máig nélkülözhetetlen forrásmunkává lett; a könyvjegyzékek megbízhatónak tűnő adatszerúsége miatt sokáig a szövegekre, bejegyzésekre vonatkozó ítéleteit és olvasatait sem vonták kétségbe.

A Kende-katalógus hívta fel igazán a figyelmet a Zágrábba került Zrínyi-hagyatékra. A századelő legismertebb három Zrínyi-kutatója: Széchy Károly, Négyesy László és Ferenczi Zoltán a *Bibliotheca Zrinyiana* segítségével tájékozódtak, s még Zágrábba sem kellett mindig elutazniok, mert a történelmi Magyarország fennállásának utolsó éveiben a könyveket és kéziratokat készséggel küldözgették Kolozsvárra vagy Budapestre. Széchy ugyan járt Zágrábban,¹³ de Kolozsvárott is használta a kölcsönzött könyveket, s Négyesy is itthon tanulmányozta az úgynevezett zágrábi kéziratot.¹⁴ A Zrínyi-könyvtár egészét Ferenczi tekintette át 1918-ban, amikor a Zrínyi születésének háromszázados évfordulója alkalmából rendezett akadémiai kiállításra a horvát kormány Budapestre kölcsönözte a teljes zágrábi Zrínyi-gyűjteményt.¹⁵ A Hóman Bálint és Ferenczi Zoltán által rendezett kiállítás emlékére az 1919-ben megjelent *1618-1918. Zrínyi-kiállítás* című katalógus örzi. Ez a Ferenczi bevezetésével kiadott katalógus - bár alig hivatkoznak rá - éppoly fontos segédeszköze a Zrínyi-kutatásnak, mint a Kende-féle *Bibliotheca Zrinyiana*. Hóman és Ferenczi (a *Zrínyi és Marino* témáról értekező Sántay Mária segítségével) rövidített címjegyzéket készített a kiállított könyvekről és kéziratokról. A kiállítható levéltári anyagot is összegyűjtötték és rendszerezték,¹⁶ de a kiadvány legértékesebb része mégis a könyvek felsorolása. A címleírói pontosság korántsem tökéletes, a számadatok azonban minden figyelmet megérdemelnek.

A Zrínyi-könyvtár sorsa témánkhoz csak annyiban kapcsolódik, hogy felfedezése és vizsgálata mennyire segítette elő a Zrínyi-kutatások fejlődését. Mégis utalnom kell itt bizonyos tájékoztató adatokra, mert a könyvtár állományával foglalkozó számítások eltérnek egymástól, a könyvanyag egy jelentős hányadának eredete pedig nem tisztázott.

A Csáktornyan, 1662. október 10-én felvett kéziratos jegyzék¹⁷ 389 címet sorol fel, s ez 424 kötetet tesz ki. Mindjárt megjegyzendő, hogy Zrínyinek már ekkor is biztosan több könyve volt, mert e katalógusból hiányzik például hőskölteményének legfontosabb mintája, Tasso. Az is kétségtelen, hogy ez a könyvanyag Zrínyi haláláig, 1664 őszéig folytonosan bővült sőt az sincs kizárva, hogy korábbi megrendelések esetleg már halála után futottak be. Heinrich Daun Vöttauból küldött csonka jegyzéke¹⁸ nyilván csak mutatvány: ebben Majláth Béla számítása szerint¹⁹ 203 nyomtatvány és 5 kézirat szerepel. Kende *Bibliotheca Zrinyiana*-ja 250 megmaradt kötetről és 14 kéziratról tud (de ezek közül több kolligátum). Ferenczi Zoltán kiállításjegyzékében *A költő korunkra* [END-p9] *maradt könyvei* című összeállítás a 202-tól a 600. sorszámgig terjed. Ez a 398 kötet azonban még több mint 50 kötetnyi hozzákötéssel egészül ki, a végösszeg tehát 450 fölött van! Zrínyi Ádám özvegyének új családi kapcsolatai révén az eredeti gyűjtemény a Wlassim és a Daun család könyveivel is bővült. A Ferenczi-katalógusban az a Zrínyi Miklós könyvei közé sorolt néhány 1664 után megjelent könyv (mint a 255, 438. számú) talán ebből a könyvanyagból származik. Mivel a Zrínyi Ádám könyveiként katalogizált kötetek²⁰ Ferenczi-féle jegyzékében is akadnak 1691 után megjelent művek, ezek esetleg úgyszintén a Wlassim-Daun-könyvanyagból valók.²¹ Bonyolítja a helyzetet, hogy Zrínyi Ádám apjának néhány könyvét is saját könyvei közé sorolta. Így például az 1636. évi Róma-guidát: a költő római útikönyvét, továbbá Guicciardini és Malvezzi művét.²²

Nagy kár, hogy Drasenovich Mária, aki Koltay-Kastner Jenő megbízásából 1932-ben azért utazott Zágrábra, hogy feldolgozza Zrínyi saját kezű könyvjegyzeteit, megjelent disszertációjából kitetszően nem ismerte a Ferenczi-jegyzéket, és a könyvtár állományát e nélkül próbálta felbecsülni. Abban igaza van, hogy a „jelenlegi”, tehát az általa 1932-ben használt zágrábi modern katalógus „424 művet katalogizál a kéziratok nélkül. Azonban ez a szám magába foglalja a Zrínyi Miklós, Zrínyi Ádám, báró Wlassim és gróf Daun hagyatékából fennmaradt összes [?] könyveket is”.²³ Drasenovich számos tévedéssel, elírással tűzdelt disszertációjában a 424 mű valós adat, mert megegyezik a zágrábi Zrínyi-könyvtár katalógusának számadatával,²⁴ s nyilvánvalóan azzal a *Katalog knjiznice Nikole i Adama Zrinskog* feliratú dobozos cédulaanyaggal is, amely mai tájékozódásunk segédeszköze Zágrában. Ez a 424 tétel valóban magában foglalja a Kendenél Zrínyi Ádám könyveiként elkülönített köteteket, illetve azokat is, amelyek a Wlassim-Daun családok könyvei közül kerülhettek a Zrínyi-gyűjteménybe. A mai zágrábi katalógus külön könyvként szerepelteti a hozzákötéseket. A kolligátumok figyelembevételével a kötetszám: 519. Mindehhez 14, illetve 6 kézirat csatlakozik, Zrínyi Miklós, illetve Ádám tulajdonából.

A mai állapotokkal 1959-ben Klaniczay Tibor szembesítette Kende és Drasenovich adatait. Azért csak akkor, mert midőn Zrínyi-monográfiája készült, a jugoszláv-magyar kapcsolatok teljes megszakadásának időszakát éltük; szó sem lehetett zágrábi kutatásról. De amikor megnyíltak a határok, Klaniczay a zágrábi Zrínyi-könyvtárban is tájékozódott, s így foglalta össze tapasztalatait: „Zrínyi egykori könyvtárából mintegy 250 kötet került Zágrábra, de sajnos, összekeverve Zrínyi Ádám, valamint a Daun grófok további 200 kötetével. Zrínyi könyveinek jelenleg három katalógusát ismerjük (Zrínyi saját kezű katalógusa, a Kende-katalógus és a zágrábi Egyetemi Könyvtárban készített katalógus), de sajnos, mindegyik pontatlan és egymásnak ellentmondó. Fokozza a zavart, hogy az egyetlen magyar kutató, aki korábban megpróbálta meg- [END-p10] állapítani a Zrínyi-könyvtár megmaradt részének állományát, Drasenovich Mária, újabb tévedések áldozata lett, s elveszítettnek tüntetett fel több olyan kötetet, melyek jelenleg is megtalálhatók. Az idő rövidsége miatt nekem sem sikerült a könyvtár pontos állományát megállapítanom, ez a feladat csak

a kritikai kiadás kapcsán elvégzendő alapos könyvészeti feldolgozás során oldható meg. Mindössze száz kötetet, tehát Zrínyi megmaradt könyveinek mintegy kétötödét tudtam megvizsgálni, mégpedig azokat, melyekről akár a Kende, akár a zágrábi katalógus, akár Drasenovich tanulmánya azt állította, hogy bejegyzések vannak bennük Zrínyitől vagy mástól... Zrínyi jegyzeteit sikerült nagy részben lemásolnom, a rendkívül sűrűn jegyzetelt néhány könyvről pedig mikrofilmfelvételt kértem. Így a kritikai kiadás számára ez az anyag rendelkezésre áll.”²⁵

Sajnos, a Zrínyi-kritikai kiadás nem készült el, sőt Klaniczay beszámolója a bibliográfiai kézikönyvbe sem került bele, s részben ez magyarázza, hogy a Zrínyi-könyvtárról még mindig elavult adatok vannak forgalomban.²⁶ Klaniczay Tibor tanulmányútja óta tudomásom szerint mindössze néhány magyar kutató használta Zágrábban Zrínyi egykori könyveit.²⁷ Közülük Szőrényi László hívta fel a figyelmet egy 1652. évi Tasso-kötetre,²⁸ holott az már Ferenczi jegyzékében is szerepel,²⁹ s 1918-ban a budapesti kiállításon is látható volt. Ezt a Tasso-kiadást itt csak példaként említem. Nincs benne az 1662. évi kéziratcsáktornyai jegyzékben, pedig a kronológia ezt megengedné. Mechanikusan arra gondolhatnánk: nyilván a Wlassim-Daun-könyvanyag része. Ez azonban egyáltalán nem valószínű; e Tasso-kötet megléte még akkor is Zrínyivel hozható kapcsolatba, ha kétségtelen, hogy a *Szigeti veszedelem* megírásához ezt nem használhatta.³⁰

Klaniczay Tibor beszámolójában a Drasenovich számításai nyomán említett „Daun grófok további 200 kötete” fogas kérdés, körültekintő megközelítést, könyvről könyvre haladó helyszíni vizsgálatot igényel. Ennek megkezdése után immár állíthatjuk, hogy ebbe a meghatározatlan Wlassim-Daun-könyvanyagba nemcsak az 1652. évi Tassót, de a Ferenczi-jegyzéknek több más tételét sem sorolhatjuk be. Zágrábi kutatásaink eredményeként a Ferenczinél szereplő 1664 előtt megjelent könyvek jól beleillenek viszont Zrínyi érdeklődési körébe. Gondoljunk példaként Sperone Speroni és Leone Ebreo egybekötött dialógusaira, Daniello Bartoli munkájára, egy komédia-kolligátumra,³¹ stb. A Ferenczinél és a ma meglevő zágrábi könyvanyagban kimutatható többlétről Sigmund Kende elég homályosan, számadatot egyáltalán nem említve nyilatkozik. Zágráb Kendétől vette meg a Zrínyi-könyvtárat, ezek a nála nem katalogizált kötetek is a vöttei első vásárlóktól kerültek hozzá, de csak azt mondja róluk: Zrínyi Ádám könyvei között éppúgy lehetnek apjától származó [END-p11] könyvek, „mint ahogy a mi tulajdonunkban volt gyűjtemény állományában is számos olyan mű találtatott, amelyek bár az Original-Catalogban [ez az 1662. évi kéziratcsáktornyai katalógus] és a mi jegyzékünkben [ez a *Bibliotheca Zrinyiana*] nincsenek jelölve, közelebbi vizsgálatnak alávetve, a Zrínyi-könyvtárhoz való tartozásuknak mégis letagadhatatlan jegyeit mutatják”.³² E félreismerhetetlen jegyeket („unverkennbare Zeichen”) Kende nem részletezi. A *Bibliotheca Zrinyiana*-ban mindenesetre csak azokat a műveket katalogizálta, amelyeket (a kéziratcsáktornyai katalógus, a bejegyzések, ex librisek és egyéb indokok alapján) biztonsággal Zrínyi Miklós és Ádám könyveinek tekinthetett. Az antikvárius Kende jó szakember volt, és nem követte el azt a hibát, amit Ferenczi Zoltán, az Egyetemi Könyvtár igazgatója megengedett magának; az ő katalógusában nem szerepelnek 1664 és 1691 után megjelent művek. A Kende-jegyzékből hiányzó könyvanyag természetesen csak úgy kerülhetett Zágrábba, hogy Kende eladta azt is.

Amíg a csáktornyai, a Daun-, a Kende-, a Ferenczi- és a mai zágrábi katalógusok végre elkészült konkordanciája nem ellenőrizhető a Zrínyi-könyvtár monografikus feldolgozásával, „a legelőkelőbb, modernebb s egyszersmind gyakorlatibb műveltségre valló”³³ XVII. századi magyar főúri könyvtár tényleges állományáról nem mondhatunk többet.

A kutatás legfontosabb forrásműve - amelynek segítségével az elkallódott könyvek meghatározása is elvégzendő - a Csáktornyai 1662. október 10-én felvett kéziratcsáktornyai katalógus. Szögezzük le nyomatékosan, hogy Kende *Bibliotheca Zrinyiana*-ja és a Majláth-beszámoló - illetve ezek nyomán minden későbbi hivatkozás - tévesen mondja e könyvjegyzékről, hogy Zrínyi saját kezű írásával készült. Vessük össze a katalógus írásképét akármely hiteles Zrínyi-kézirattal: azonnal kiderül, hogy nem a költő kezétől származik, hanem kancelláriájának egyik deákja írta le.³⁴

Ha végigtekintünk azoknak a tanulmányoknak a során, amelyek eredményeiket a Zrínyi-könyvtár köteteinek vizsgálatából merítik, gazdag a termés Széchy életrajzától Klaniczay Tibor monográfiájának második kiadásáig.³⁵ Szembeszökő tény azonban, hogy Ferenczi és Négyesy munkásságának lezárulása után alig akadt magyar tudós, aki a zágrábi Zrínyi-könyvtárba betette volna a lábát. Drasenovich Márián kívül talán csak Zolnai Béla járt ott.³⁶ Klaniczay Tibor tanulmányútjáig a Zrínyi-hagyaték kutatásának megint két olyan meddő évtizede telt el, mint a Szluha felfedezése és a Kende katalógusa közötti időszak. Amikor felmerült a kritikai kiadás terve, Klaniczay első útja törvényszerűen vezetett Zágrábba.

A Zrínyi-filológia titkainak kulcsát ma is ott őrzik. [END-p12]

2. A SAJÁT KEZŰ ÉS A MÁSOLATBAN FENNMARADT VERSKÉZIRATOK

(A „*Syrena*”-kódex írásképe)

Az a versgyűjtemény, amit a Zrínyi-kutatás hagyományosan „zágrábi kéziratnak” nevez, anyagát és szerkezetét tekintve majdnem teljesen azonos Zrínyi 1651-ben megjelent bécsi verseskönyvével.

A „zágrábi kézirat” elnevezést semmi más nem indokolja, mint hogy a kódex Kende bécsi antikváriumából Zágrábba került.³⁷ Ha következetesek akarnánk lenni, korábbi őrzési helyei után előbb csáktornyai, majd bécsi, illetve vöttei, azután megint bécsi kéziratnak nevezhetnénk. Helyesebbnek vélem a *Syrena*-kódex elnevezést, hiszen a Balassi-kódex sem zólyomradványi vagy budapesti kézirat. Zrínyi-kódex helyett azért a *Syrena*-kódex a pontos elnevezés, mert a *Syrena*-kötet versanyagát tartalmazza.

A Zrínyi-kutatás a zágrábi Zrínyi-gyűjteménynek ezt a darabját tanulmányozta a legalaposabban. Széchy Károly nemcsak Zrínyi-életrajzához használta, de 1905-ben népszerű kiadást is megjelentetett a *Syrena*-kódex szövegének figyelembevételével. Négyesy László tüzetesen leírta a kéziratot,³⁸ fényképfelvételeket is készíttetett róla, s már 1914-ben felvetette a fényképmásolat sokszorosításának gondolatát.³⁹ Elképzelése egy mindmáig meg nem valósult hasonmás kiadás felé mutat. Erre többek között azért volna szükség, mert amit Négyesy a század elején megállapított - hogy tudniillik „Az ívrét alakú, zöld pergamen kötésű... kötet felső szélé nyirkosságtól szenvedett, a papiros megfakult és itt-ott korhataggá lett” -, azt a század vége felé is csak megerősíthetem: a kódex felül szétesik, gerince mentén málladozik, a romló, fogyó papír csipkés öblei mind lejjebb húzódnak. Sürgős restaurálásra szorul - jeleztem már 1979-ben,⁴⁰ megismételve Négyesy több mint hatvan évvel azelőtti felkiáltását: „korhadozik, és nem restaurálják”!⁴¹

A *Syrena*-kódex rendkívül becses szövegtörténeti és szövegkritikai emlék. Tisztázott másolat a költő saját kezű kéziratának korábbi másolatáról, s háromféle javítás nyomait őrzi:

1. Az ismeretlen íródeák javította saját hibáit és elírásait;
2. Javításokat végzett Zrínyi utasításainak megfelelően;
3. Javított rajta saját kezével maga Zrínyi Miklós.

A kódex szövegtörténeti helye pontosan megjelölhető: a költő eredeti kézíratairól készült másolat és a nyomdai kézirat (a sajtópéldány) közötti láncszem. Klaniczay Tibor állapította meg, hogy a másolatot „Zrínyi már a tervezett kiadás érdekében állíttatta össze” 1650-51 telén.⁴² A másoló tehát a megfelelő [END-p13] sorrendbe rakott kéziratokat kaphatta meg Zrínyi kancelláriájának vezetőjétől vagy magától a költőtől. Nem valószínű, hogy a másoló a lírai versek és az eposz legelső autográf példányából dolgozott volna, mert akkor sokkal több lenne a *Syrena*-kódexben az elírás, az íráshiba. A másolat tetszetős formája, a gondos kalligráfia arra vall, hogy az íródeák korábbi másolatot másolt. Széchy „a költő *tisztázott*, vöttei kézirati példányáról”⁴³ beszél,

Négyesy szerint a *Syrena*-kódexet „úgy tekinthetjük, mint a költő *tisztázott* gyűjteményét, abból az időből, amikor még nem volt nyomtatott példánya”.⁴⁴ Tisztázat csak megbízható másolat segítségével készülhetett. Megállapításait tovább gondolva ki kell tehát mondani Széchy és Négyesy helyett is, hogy a *Syrena*-kódex előtt már készült másolat Zrínyi verseiről, mégpedig valószínűleg minden egyes darabról külön-külön. Zrínyi ezeket rakta össze és másoltatta le a *Syrena*-kötetnek már a *Syrena*-kódexben megtestesülő kompozíciós rendje szerint. Hogy egyes verseiről másolatokat készített, az két gyászversének példájával bizonyítható. A kisfia halálára írt *Elegia* másolatban maradt fenn, az Eszterházy Lászlót gyászoló versnek is csak másolatáról őrződtek meg nyomok:

Zrínyi őskéziratairól semmit nem tudunk, de elveszett a *Syrena*-kódexhez használt másolat is, amit feltehetően éppúgy megkorrigált, mint ahogy (a bécsi kiadás vallomásaival ellentétben) javította magát a *Syrena*-kódexet. Mivel a bécsi kiadást nem a *Syrena*-kódexből szedték, léteznie kellett egy Zrínyi kezével tovább javítottatott kéziratos nyomdai példánynak is, ami szintén nem került elő. Zrínyi verseinek autográf darabjairól és különféle másolatairól ekképpen egyedül a *Syrena*-kódex tájékoztat; csak ez vethető össze a nyomtatott bécsi kiadással is, szövegtörténeti fontossága tehát szövegkritikai forrásértékkel párosul.

A Zrínyi-filológia szövegkritikai alapkérdése természetesen a *Syrena*-kódex és a bécsi kiadás viszonya. Széchy és Négyesy főként erre koncentrált, s eközben némileg elterelődött a figyelem a *Syrena*-kódex sajátos szövegkritikai problémáiról. Máig sem különítették el teljes pontossággal a kódexben megfigyelhető különféle javításokat, mindenekelőtt Zrínyi saját kezű javításait. Pedig ezek felismeréséhez nem kell nagy készület: elegendő Zrínyi hiteles kézírásának ismerete, és a véle való összevetés. A korábbi kutatás mégis elmulasztotta e feladat megoldását. A Kende-katalógus téves állításait átvevő Széchy Négyesy nem kontrollálta következetesen; egyszer ott fogadta el állítását, ahol nem volt igaza, másszor ott mondott neki ellent, ahol igaza volt. A kéziratok és javítások eredetiségének megítélésében elsősorban az áldatlan Széchy-Négyesy-rivalizálás miatt öröklődtek tovább bizonyos tévedések.

A *Syrena*-kódex különféle javításrétegeit még Széchy sem különböztette meg, pedig ő oly nagyra értékelte a másolatot, hogy a bécsi kiadással szemben ezt fogadta el főszövegnek. „Zrínyi költői műveinek az elsónél (1651) is hite- [END-p14] lesebb s legeredetibb kiadása egyedül az, melyet a költő kéziratai és saját javításai alapján a jelen kiadásban bocsátunk közzé” - állította Széchy félbemaradt kiadásáról a munkálatokat befejező Badics Ferenc.⁴⁵ A *Syrena*-kódex szövegét abszolutizáló Széchyvel szemben Négyesy helyesen döntött a bécsi kiadás véglegesebb szövege mellett, de kamatoztatta a kézirat változatait is. Zrínyi valamennyi saját kezű javításának felsorolására azonban nem tett kísérletet. Megjegyzendő, hogy Négyesynek ez nem is volt célkitűzése, mert ő csak pontos szöveget akart adni, s ennek érdekében az eltéréseket mérlegelte. Ha egy kódexbeli Zrínyi-javítás megegyezett a bécsi kiadás alakjával, felesleges volt jelölnie.

Zrínyi javításainak felmérésére a Széchy és Négyesy könyvei közötti időszakban - hasznosítva Kende néhány helyes megfigyelését is - a zágrábi horvát-magyar Piszarevics Sándor tett kísérletet. Piszarevics 1901-ben megjelent közel százlapnyi dolgozata a Zrínyi-irodalom értékes teljesítménye: módszeres alaposággal elsőnek veti össze a magyar szöveget és a horvát fordítást. *A magyar Zrínyiasz kézirati hagyománya s az 1651-iki első bécsi kiadása* című bevezető fejezetben Piszarevics igyekszik elkülöníteni a másoló és a költő javításait, s minduntalan felhívja a figyelmet Zrínyi kézírásának jellegzetességeire.⁴⁶ Jenei Ferenc Piszarevics 71 javítási példáját még 28 esettel egészíti ki,⁴⁷ de teljes számbavétellel ő sem szolgál, mert csak a verselés szempontjából vizsgálódik, csupán a szótagszámjavításokat regisztrálja, az idilliumoktól pedig eleve eltekint.

Piszarevics dolgozatának fontosabb eredménye, hogy jó érzékkel mutat rá a *Syrena*-kódex egyéb olyan helyeire is, ahol kétségkívül Zrínyi kézírása ismerhető fel. Észreveszi, hogy a *Fantasia poetica* „címet maga a költő később saját kezével írta fel, s így nevezte el e költeményeit”.

Megfigyeli továbbá, hogy „a 169. lapon olvasható epigrammák, melyek *Szigeti Zrínyi Miklósról, Deli Vid Sarkovicsról, Radivoj és Juranics vajdákra, Farkasics Péterre* vonatkoznak, egészen más, s az előbbi kézírástól elütő kézvonásokkal vannak írva. Maga a kézírás nagyon dőlt betűkkel van írva, s nem olyan szép, hanem elég csúnya, s inkább női kézíráshoz hasonlít. Márpedig ha ezt a kézírást egybevetjük Zrínyi Miklós kétségtelen kezeírásával, melyet a költőnek egy 1651. évi okmányon levő aláírásán, aztán a *Kisfia halálára* c. elégiájában, továbbá a költő könyvtárában levő könyvek lapszélein saját kezével tett jegyzeteiben s magyarázataiban, valamint a kéziratban előforduló azon kevés javításban találunk, azt vesszük észre, hogy mindezek a kézírások többé-kevésbé egymással megegyeznek, csak hogy a négy epigramma kevésbé sietőbb vonásokkal van írva: ez tehát kétségkívül Zrínyi a költő saját kezű írása”.⁴⁸

A női kézíráshoz hasonlításnak semmi alapja nincs, az is tévedés (Kende és Majláth tévedése, Széchy hallgatolagos megerősítésével), hogy az *Elegia* címmel ismert vers saját kezű, de az kétségtelenül igaz, hogy a *Szigeti veszedelem* magyar [END-p15] hőseit megidéző négy epigrammát maga a költő másolta bele a *Syrena*-kódexbe! Erre először Csontos János célzott 1881-ben hevenyészett vöttei jegyzőfüzetében: „Az epigrammák, melyek összesen 3 lapot vesznek igénybe, Zrínyi Miklós kezétől származnak.”⁴⁹ Az állítás csak félig igaz: az egy lapot kitevő *Atilla*- és a *Buda*-epigramma még a másoló deák kezével íródott. Csontos véleménye kéziratban maradt, Piszarevicset nem befolyásolhatta. Akire ő támaszkodott, az Széchy Károly. Széchy Zrínyi-életrajzából ekkorra már négy kötet jelent meg, vállalkozásának súlya, tekintélye nyilvánvaló volt. Piszarevic is sűrűn, nagy reverenciával idézi; elfogadja „a zágrábi kézirat” elsődlegességére vonatkozó felfogását, s bár nem utal Széchynek arra a futólagos megjegyzésére, hogy a szóban forgó epigrammákat Zrínyi „saját kezével” jegyezte be a „gyűjteménybe”,⁵⁰ határozott állításában Széchy bátoríthatta.

Négyesy egyetértett Széchy téves felfogásával az *Elegia* kéziratának eredetiségét illetően,⁵¹ de nem fogadta el az epigrammák saját kezű írására vonatkozó helyes megfigyelését. A Zrínyi-szövegek nagy tekintélyű szakértője nemcsak jogos kritikával, de némi szubjektív ellenérzéssel is viseltetett a filológus Széchy iránt, s ez magyarázhatja, hogy Piszarevic érvelő fejtegetését egyszerűen említés nélkül hagyja. Pedig e dolgot ismernie kellett: abból is meríthette a horvát fordításra vonatkozó bibliográfiai tudnivalókat.⁵² Négyesynek Piszarevic tanulmányával szembeni feltűnő tartózkodása nem magyarázható mással, mint hogy a Széchyre való hivatkozások Négyesy szemében eleve kompromittáltak voltak.

A kiváló filológus Négyesy, aki pedig a *Syrena*-kódexben Zrínyinek oly sok autográf javítását felismeri, Széchynek lehetőleg ellentmondva, felemásan nyilatkozik az epigrammák kézírásáról is. Íme: „A szöveg majdnem kivétel nélkül ugyanazon írás, nevezetesen elejétől a *Vadász és Ekhó* című vers végéig. Az epigrammák írása más jellemű, kevésbé gondos; de az Attiláról és Budáról szóló epigrammáké még az első kéz; a többi epigrammák írása (két lap) nyilván más kéztől való. A néhány lapnyi hézag után következő *Feszületre* ismét a kötet törzsrészének kalligrafikus írása... A kötetben levő hézagok arra mutatnak, hogy a költőnek voltak még más beírni való versei... A *Feszületre* előtti nagy hézag mindenesetre feltűnő. Ez a hézag eredetileg a *Vadász és Ekhó* című verstől kezdődhetett, s az epigrammákat később íratta (részben írta) be a költő az üres lapok néhányára... egy kéz írása a szöveg legnagyobb része, a másik kéz írása a 168b és a 169a lap; ez sietős írás, talán a Zrínyié.”⁵³ Megismétlem az aláhúzott megállapítások egymásnak ellentmondó vezérszavait: „más kéz”; „íratta (részben írta)”; „talán a Zrínyié”... Így történhetett meg, hogy Négyesy nem adott hitelt az epigrammamasolatok eredetiségének, s az 1914. évi kritikai kiadás nem kamatoztatta a *Syrena*-kódex legfontosabb szövegkritikai tanulságát. [END-p16]

(A kódex javításrétegei és Zrínyi kézírása)

A *Syrena*-kódex Zrínyi kezétől származó és minden egyéb javítását a majdani új kritikai kiadás feladata lesz elősorolni és minősíteni. Az alábbiakban előbb a kódex különféle helyeiről vett példákkal jellemzem a javítások természetét, majd az összefüggő példaként kiválasztott II. éneken végigtekintve valamennyi fontosabb javítást felsorolom.

Zrínyi írja oda a *Syrena*-kódex margójára az *Egy megbusult vadász...* kezdetű idill 21. strófája mellé: *A orcadrul, B rosat, C orcadat, D Rosat*. Ezt a Zrínyi-javítást egyik kommentár sem említette eddig, holott a költő technikai példának szánhatta, ezen mutatván meg a másoló deáknak, miként használja korrektúrajelként az ábécé első betűit. De az is lehet, hogy ő követte ily módon a másoló javítási módszerét, mert az ábécé betűivel való korrektúra már a kódex felső lapján megfigyelhető, s itt a javítások a másoló írásával szerepelnek. Ugyancsak saját kezű javítás az *I. Idilium* 32. strófájában az *A Cet Halak* a *Tchethalak* helyett. Az *A* itt is korrektúrajel. Négyesy ezt sem jelzi, mert a bécsi kiadásban szintén *Cethalak* olvasható. A következő lapot a kódexből kivágták, csak bal oldali margója maradt meg; erre írta rá Zrínyi (alulról felfelé) a *Sors bona nihil aliud* jelmondatot. Ez azért érdekes, mert utolsó *d* betűje hasonló lendületes díszítő kacsaringóval folytatódik, mint a *Farkasics*-epigramma. Az eposz I. éneke 62. strófájában *Török Deak*-ra javítja a *Nisaegim* nevet;⁵⁴ A IV. ének 29. strófája *ü Fölségének* kifejezését *az nagy Istennek* alakra cseréli; a 62. strófában a *bennünket* így változik: *minket*.⁵⁵ Ugyanezen a lapon a 63. strófában *A* korrektúrajeles javítás: *palczank* helyett *pálcánk* - ez is az íródeák keze vonásával. A VI. ének 113. strófáját teljesen újjáírja, tartalmilag pontosítja, esztétikailag megszépíti:

Fegyuerestül ugrek hinaros almosban
Almas penig ütet uiszi maga hatan
Es lemosa rola pogany uert foliasban
*Vgy külde Vrához s torsaihoz tisztan*⁵⁶

Egy-két további javítás, beszúrás: „Mahomet *hizlalt* szerencsével” (XIII. 33);⁵⁷ „jüttek *rank* (=ránk, XIII. 96);⁵⁸ „*De több triumfust is*” (*Arianna sírása*, 32). A következő lírai vers címe, a *Fantasia poetica* Piszarevics helyes megfigyelése szerint⁵⁹ Zrínyi kézírása, és a vers 6. strófája mellé is a költő írja ki hibátlanul a *tengelic* madárnevet. Végezetül íme, híres önkritikus megjegyzése az Orpheus-vers mellett: *Istud opus sine studio feci, nec dignum apparet* (Ezt a művet hevenyészve csináltam, nem is látszik méltónak).⁶⁰ A II. ének valamennyi érdemibb javításának szemügyre vétele előtt célszerű [END-p17] emlékeztetni Négyesy László gondos szövegkritikájának alapelveire, amelyeket 1914. évi kritikai kiadásában a *Syrena*-kódex és a bécsi kiadás teljes anyagának összevetésével alakított ki. Négyesy ekképpen indokolta helyes eljárását: „Egészében véve a kiadást kell véglegesebb szövegnek tekintenünk, bár másfelől a kiadás számos hibáját a kéziratból tudjuk megigazítani, illetőleg az igazítást a kézirat tanulságával megerősíteni. A kézirat szövegkritikai értéke mindenesetre jelentékeny. A kéziratnak és a kiadásnak azonban nemcsak külön-külön, hanem olykor együttesen sincs meg az a föltétlen hitelessége, hogy minden betűjüket változtatlanul el kellene fogadni, még ha megegyeznek is.”⁶¹

A II. ének kéziratának és nyomtatott szövegének legszembetűnőbb különbsége, hogy a bécsi kiadásból hiányzik a kézirat 5-7. strófája. Amikor 1650-51 telén Zrínyi átolvasta, korigálta és íródeákjával javíttatta (majd a nyomda számára ismét lemásoltatta) a kéziratot, ezt a három strófát erőteljes áthúzásokkal törölte az eposz szövegéből:

[5.]
Es ez az bátor uitéz uala Palotán.
Kiraly hagiásából io gondos kapitán
Ez Arszlannak mérgét ideien meg haluán

Kezdé szorgoskodny, mindenrül gondoluan

[6.]

Előszóris ira az Salmensis Groffnak
Küldgiön segítségét korán Palotának
Azert Groff megh hagyá Izdenchi Istuánnak
hogy száz gyaloggal segéchen Palotának.

[7.]

Lén Pápárolis alkalmas segéchége
Mert harmad fél száz gyalogh onnan eliüue
Turi Farkast öchét kapitán elkülde
Maximilianhoz, segetseget kérne.

Négyesy magyarázata találó: „A költő észrevette, hogy az epizód részletessége ártana a fő mesének, és törölte a fölöslegeset.”⁶² Legfeljebb az tehető hozzá: e három strófának Zrínyi eleve nehezen rugaszkodott neki. A sorkezdő *És ez az* szavak alatt az íródeák húzhatta át az *Ama io* sorkezdetvariációt, de csak azért, mert az előtte fekvő kéziratban is ingadozást tapasztalhatott. Bizony, egyik sem gördülékeny indítás. A költő egy helyen javított bele saját kezével a II. ének másolatába, mégpedig a három strófa törlésének logikus következményeként. Mivel e versszakok kihagyásával kitérő nélkül egységes lett Arszlán meggondolatlan tetteinek taglalása, feleslegessé vált megismételni a török vezér [END-p18] nevét a 8. strófában: „Azonban *Arszlán Bég...*” stb. Zrínyi ki is húzta, s ezt írta fölé: „Azonban *dühössen*”⁶³ A többi korrekciót a másoló végezte el, s ezek a következők: *Moré* helyett *More* (9. strófa); *rosztul* helyett *rosztul*. (28. strófa); *hosza* helyett *hosa* (46. strófa). A 40. strófában feltűnik még egy *uolt* (=volt) beszúrás, de a másoló ezt végig sem írta, *t* betűje csonka.⁶⁴ A *Moré* - *More* - *Móré* a palotai (várpalotai) vár egyik bástyájának neve, *Móré* László építtette.⁶⁵ A *rosztul* javítást nem érthetjük másként, minthogy csak a végére tett pont miatt történt. A *hosza* - *hosa* változat Négyesy finom megfigyelése szerint „a hangjelölés puhatolása” és *hosszá*-ra írandó át, mert ebben és a hasonló szókban (*pais, rósa, Kanisa* stb.) „Zrínyi nyelvhasználata *zs*-t érzett”. (A *hosza* = *hodzsa* török szó, jelentése: 'pap'.)⁶⁶

A 86. strófa után értékes megjegyzés olvasható: *Itt ennih eny Uers hea* - próbálkozott az íródeák Zrínyi kézírását lemásolni. Aztán ezt a sort áthúzta, de még most sem hibátlanul írta alá: *Itt ennihany Uers. hea*. (A második szóban az *i* az *e* korrekciója.) Az *Itt egynihány vers híja* megjegyzés Négyesy szerint arra vonatkozik, hogy „Ez az ének rövidebb a többinél, nem jár a strófák száma egészen száz körül; valószínűleg arra céloz a jegyzet, hogy a szokott terjedelemből hiányzik egy kevés. Egyébként a mesében nincs hézag.”⁶⁷ Amit most a II. ének szövegkritikai kommentárjából idéztem, amögött értékes filológiai tájékozódás rejlik. A Négyesy-hagyaték Tasso és Zrínyi összevetésével foglalkozó kéziratot jegyzeteinek egyik lapján Négyesy egy-egy számoszlopban felsorolja a *Gerusalemme liberata* és a *Szigeti veszedelem* strófáinak számát, s arra az eredményre jut, hogy a magyar eposz összesen 1568 strófából áll. „1568 stanza (van azonban csonka is több, és 1 ötsorú)” - összegezi a végeredményt.⁶⁸ Ha a bécsi kiadást forgatva Négyesy arra is figyel, hogy Zrínyi a XIV. és XV. ének utolsó - közvetlenül a kinyomtatás előtt keletkezett - egy-egy strófáját nem számozta meg, sőt hozzátétel voltukat kurzív szedéssel jelezte, s így végzi el az összeadást, megkapta volna a költő szándékainak megfelelő végösszeget: 1566 - a szigetvári ostrom éve! Klaniczay Tibor írja, hogy „a II. ének végén az »ennihány vers« hiányának a meghagyása tehát egyéb okok mellett a megfelelő versszakszám kialakítása érdekében is történt”.⁶⁹

A II. ének zágrábi kézírata és a bécsi kiadás közötti főbb eltéréseket Négyesy külön felsorolja.⁷⁰ Ezek közül csak azokat ragadom ki, amelyeket Négyesy értelmezésétől eltérő módon - illetve épp

az ő dilemmáit dülőre vive - magyarázhatok. Az 53. (eredetileg az 56.) strófa a *Syrena*-kódex szerint azt árulja el Petráfról:

Szultániul küldetuén *negy ezer Janchárnak*
Paranchola, s. huszon öt ezer Kopiának. [END-p19]

Négyesy megjegyzi ugyan, hogy a kézirat „Az igazításra nagyon csábít”, mégis a kiadás változatát fogadja el: „négyezer jancsárnak, / Parancsola huszonötezer” stb. Nyugodtan engedhetünk a csábításnak, mert ezt kívánja az enjambement logikája („jancsárnak Parancsola”), és a jobb értelem is, hiszen nyilván arról van szó: Petráf négyezer jancsárnak (gyalogosnak) és „huszonötezer kopjának” (értsd: lovas katonának) parancsolt. Az *s* utáni pont: aposztróf, azaz hiányjel, tehát így kellene átírni: *s'*. De meghagyandó *s*-nek, amint Négyesy is meghagyja a 13. strófában: „Éjfélkor vala ez, *s* békével hortyognak” (a kéziratban így: „*s*. békéuel”). Egy másik vitatható javítási példa a 70. (73.) strófában: „Mos meg szent lölköddel, mert *rut, s. mochkos* uagyok” (kézirat); „Moss meg szent lelkeddel, mert *rút mochkos* vagyok” (nyomtatvány). A bécsi kiadásból talán azért maradt el az *s* kötőszó, mert a kiejtés (*smockos*) csúnya hangzást ad, és mai nyelvérzékünkkel nem is sajnálhatjuk, hogy így történt. De eltűnt az *s* elől a kéziratban még meglevő vessző is, amit viszont nyugodtan visszaállíthatunk: „mert *rút, mochkos* vagyok”. Négyesy a 76. (79.) strófa esetében is a kézirat „javításra csábító” alakját emlegeti: „hogy *ellensegidet*, mint előb törhessem” (kézirat); „Hogy *ellenségedet*, mint előbb, törhessem” (nyomtatvány). Istenről van szó, akinek egyetlen *ellensége* helyett pontosabb *ellenségit* emlegetni. A zsolttáros Dávid király is így könyörög: „Pörölj uram, pöröljimmal, / Harcolj én *ellenségimmel... / Ellenségimet* kergesd el” (XXXV. zsolttár, Szenci Molnár Albert fordítása).⁷¹

Stiláris igazítást - a nyomtatvány tanúsága szerint - Zrínyi két helyen végzett a II. ének kéziratán. „Az orra likjain lángos *szellők* mennek” - írja a szultán lováról, ahelyett, hogy: *szelek* (33. illetve 36. strófa). Ez így kétségtelenül szebb és az alliterációt is gazdagítja („likjain lángos szellők”). A 4. strófabeli „És elvágja vitéz Turi Györgynek nyakát” sor a kéziratban így szerepel: „Es el uágia Turi Geörgynek *uitéz* nyakát.” Ez aligha volt szándékos inverzió, a *vitéz* jelző egyszerűen a helyére került a bécsi kiadásban.

Ha most már összevetjük a felsorolt saját kezű javítási példák és a négy epigramma írásképet, azonos sajátosságokra találunk. Zrínyi szálkás írása teljesen elüt a másoló deák gömbölyded betűitől. A költő talpas *r*-jei különösen karakterisztikusak, de rá vall az alul-felül öblös nagy *S*-ek alakja, a hosszú vízszintes vonalú, kútágasgémforma nagy *T* és nagy *F*, a kis fejű, nagy hasú, „ugrásra kész” nagy *E*, a hegyes kis *k*, illetve a nagy *V* testes bal felső gömbölyűsége - és így tovább. Tanulságosak azok az írásképi jellegzetességek is, amelyeket Zrínyi kézírásos glosszáit és könyvbejegyzések formájában fennmaradt alkalmi versikéit tanulmányozva figyelhetünk meg. Ezekben a nagy *T*, az *I*, a *J*, az *E* éppúgy megegyezők, mint a kis *e*-hez járuló aposztrófjel. Mindebben sok a kor- [END-p20] ra általánosan jellemző kalligrafikus sajátosság; Zrínyi energikus, bár nem különösebben szép írása mégis összetéveszthetetlen bárkiével.

A *Syrena*-kódex, az *Elegia*, az 1662. évi könyvtárjegyzék és az epigrammák kézírását Kendétől Négyesyig mégis összekavarták, egybemosták. Zolnai Béla például a Négyesy-kiadás egyik illusztrációjának képaláírását úgy értelmezte, hogy a *Syrena*-kódex ott bemutatott lapja Zrínyi saját kézírásának fényképmásolata. Ennek nyomán így jellemezte Zrínyi vélt kézírását - valójában íródeákjáét: „Ha magunk elé tesszük a *Syrena* eredeti kéziratának egyik lapját (Négyesy Zrínyi-kiadása, 1914. 133): lehetetlen meg nem látnunk az egész lapnak világos áttekinthetőségét, szinte nyomatszerűen egyöntetű tükrét, a vonalvezetés kalligrafikáját, a tökéletesen metszett betűk »klasszikus« alapvázán a barokk cikornyákat, a kezdőbetűk és a *g*, *y*, *f* kanyarításait, a szépségre törekvés állandóságát. Az írás inkább az udvari, tudós ember gondosságára, mint a kardforgató kéz

darabosságára vall.” Aztán Ady kézírásával veti össze, s úgy véli: „Zrínyi meredeken szökő, hegyes betűi: itt szétfolynak.” Az ismeretlen csáktornyai íródeák keze vonása alaposan felértékelődött e párhuzamban! Zolnai mégis találóan karakterizálja a *Syrena*-másolat írásképét: az kétségtelenül „inkább az udvari, tudós ember gondosságára” (valójában egy kancelláriai íródeákéra) vall, semmint „a kardforgató kéz darabosságára”.⁷²

(Az „Elegia” másolata)

Az *Elegia* sem eredeti kézírású, másolat ez is, mint a könyvtárjegyzék. Betűformái némiképp emlékeztetnek is a könyvtárkatalógus scriptorának írására, inkább erre, mint a *Syrena*-kötet másolójáéra, de a három másolatból ez a kettő sem egyezik. Az *Elegiá*-t Szluha László másolatából először Majláth közölte, mint eredeti Zrínyi-verskéziratot.⁷³ Kende is közreadta, és a kézirat felfedezését úgy mondja el: miközben Roth Albert segítségével katalogizálta Zrínyi könyveit, a vers Blaeu *Theatrum orbis terrarum*-ának lapjai közül került elő.⁷⁴ Az *Elegia* fényképmásolatát a versnek címet adó Széchy publikálta,⁷⁵ de hiába tette közszemlére, a kézirat eredetiségét hangoztató Kende, Majláth és Széchy állításait senki sem vizsgálta felül. Az *Elegia* másolata elég hüen követi Zrínyi kéziratát, szövegkritikai értéke azonban természetesen nem mérhető a saját kezű epigrammákéhoz. Mutassuk be néhány jellegzetes helyesírási-írásképi sajátosságát. 4. strófa, 5. sor: *Itt búbanat üt* - ez a kéziratban: *Itt bü banat utett*; 6. strófa, 6. sor: *Ő juthatott volna - Ő gyűthattott volna*; 13. strófa, 4. sor: *Kinek énekelhessék - Kinek őnekelhessék*. Négyesy csak a „bü banat utett” javítását végzi el, a *gyűthattott* (=juthatott) *nála gyuthatott* lesz, s az *őnekelhessék* is marad.⁷⁶ Négyesy [END-p21] egyrészt következetlen, másrészt - abbéli hitében, hogy a költő eredeti kézírása fekszik előtte - óvakodik javítani a Zrínyi saját kezű kézírataiban máshol így elő nem forduló *gyűthattott* és *őnekelhessék* alakot is. A *gyuthatott* a másoló nyelvjárási sajátossága lehet, az *őnekelhessék* pedig feltehetően másolási hiba.

(A négy saját kezű epigramma)

Az epigramma-kéziratok és Négyesynek a bécsi kiadást követő közlése között nincsen nagymérvű eltérés, a különbségek mégis alaposan mérlegelendők. A legfontosabb az, hogy a szigetvári hősről szóló epigramma utolsó szava a kéziratban *kibocsátottam*, a bécsi kiadásban *kibocsáttam*: „És előbb éltemet, / Hogysem hüvségemet / Testembül kibocsáttam.”⁷⁷

Négyesy döntése a költő írásmódjával szemben is helyes: az *-ot-* szótag felesleges, elrontja a Balassi-strófát, s ilyen tévesztésre máshol nincs is példa. Következetlen viszont Négyesy kiadásában a Sarkovich, Farkasich - Juranics írásmód, hiszen ezek egyformán horvát nevek, ráadásul Zrínyi mindenhol *ch*-t ír *cs* helyett (*bochátottam*, *chorbát*, *chináltam* stb.). Zrínyi kézírásából kitetszően a *Deli Vid Sarkovics* névalak Sarkovicsa elé tett vessző is felesleges. Négyesy maga mondja, hogy vessző a horvát kiadásban sincs,⁷⁸ márpedig az eposzt horvátra fordító Zrínyi Péter „horvátabb” volt, mint Miklós. A „magyarázó hozzátétel (appositio)” elve - amit Négyesy képvisel - helyes, de lám, eredeti kéziratában a költő nem élt vele, s kérdés, ő tett-e vesszőt a nyomdai kéziratban a Sarkovics elé, vagy a korrektor a bécsi kiadás munkálatai közben. A *Radivoj és Juranics*-epigramma *Mast* és *lölkünk*, illetve a *Farkasics*-epigrammában olvasható *fatum* és *Helén* alakok régies alakja is visszaállítandó, mert bizonyára korhűbb, Zrínyire jellemzőbb nyelvállapotot (nyelvjárási jellegzetességeket) mutatnak, mint a nyomtatvány, amelynek korrektorát nem ismerjük.⁷⁹

A saját kezű epigrammák szövegkritikai tanulságai természetesen nem merülnek ki azzal, hogy a bécsi kiadáson s Négyesy közlésén itt-ott korrigálunk. A következmények rendszerezése és alkalmazása megint csak az új kritikai kiadás feladata lesz.

(A könyvbejegyzésekről)

Ha Drasenovich disszertációja Zrínyi kézírásának tényleges ismeretében készül el, bizonyára nincs benne annyi félreolvasás és felületesség. Helyesen szögezte le Klaniczay Tibor: Drasenovich munkája „sajnos teljesen megbízhatatlanak bizonyult. Nemcsak a sokszor valóban alig kibetűzhető jegyzetek olvasatában van számos hiba, de ezek lelőhelyének megadásában is: több jegyzetet egészen más lapokon találtam meg, mint ahol azokat a kiadó jelezte. Néhány esetben más kéz bejegyzéseit Zrínyi jegyzeteiként adott ki, máskor viszont bizonyosan Zrínyitől származó bejegyzések kimaradtak kiadásából”.⁸⁰ Kutatásainak eredményeit Klaniczay külön tanulmányban nem publikálta, de Zrínyi-monográfiája számos helyén utal Drasenovich tévedéseire.⁸¹ A rossz olvasatok közül néhányat magam is korrigáltam, és fényképmásolatban szemléltettem néhány érdekes bejegyzést.⁸² A legfeltűnőbb kéziratolvasati hibák szemléltetéseként közülük most csak kettőt emelek ki.

Bonfini magyar történetének a nem királyi házból származó Hunyadiak genealógiáját fejtegető részéhez Drasenovich szerint ezt jegyezte oda Zrínyi: „Ha disznó túrná is ki az ember, *akor* [!] ember legyen”.⁸³ Klaniczay joggal tett felkiáltójelet az érthetetlen *akkor* szócska után.⁸⁴ Az eredetiben ugyanis *akkor*-nak se híre, se hamva, ott bizony a logikusan odaillő *csak* áll: „ha disznó turnais ki az embert csak ember legien”.⁸⁵ A reneszánsz virtus-felfogás e nyersen őszinte alkalmi megfogalmazása Zrínyi *Mátyás-tanulmány*-ában majd így változik történelmi példázattá: „Hunyadi Jánosnak fia Hunyadi Mátyás volt, s nem elég-é az?”⁸⁶

A Bonfini-kötet egy másik helyén Mátyás történetírója arról elmélkedik, hogy „Janus Pannonius, ha a közélet gondjaiba és viharába nem vetette volna be magát, a régi kor szónokaival és költőivel versenyezhetett volna. A kiváló szellemekre többnyire irigy a szerencse; és nehogy önerejükkel kiemelkedjenek, közbelép”. Drasenovich szerint Zrínyi azt írta e fejtegetés mellé: „a szerencse üstöke az hatalmas fiú kezében”.⁸⁷ A Drasenovich-disszertációból megismert Zrínyi-könyvbejegyzésekről érkező Kardos Tibor ezt a glosszát hosszan kommentálja, s egész elméletet épít fel „a hatalmas fiú”, azaz Janus Pannonius szerencsésével kapcsolatban: „A Zrínyi-jegyzetek kijegecesedési pontja mindvégig a »ragion di stato«. Egyetemes következménye ez Zrínyi gondolkodásának, melynek irányítóelve egy volt: nagy államférfivá lenni. Már itt a jegyzetekben megvan csírájában a cselekvésnek Zrínyi által vallott metafizikája, mely a renaissance óta az alkalom, idő, szerencse, kényszer és isteni gondviselés problémái körül forgott. Idevonatkozó megjegyzései közül talán az a legszemélyesebb, melyet Bonfininek Janus Pannoniusra vonatkozó részéhez írt.”⁸⁸ Kardos „legszemélyesebb” minősítését csak úgy értelmezhetjük, hogy Zrínyi maga is olyan „hatalmas fiú”-nak tartja magát, mint amilyennek Janus Pannoniust tekintette, ők ketten tehát - kezükben „a szerencse üstökével” - nagy államférfiakká válhatnak. Tetszetős gondolatmenet, s mily erőteljes, modern allúziókat keltő utalás a „hatalmas fiú”! Csakhogy Zrínyi könyvjegyzetében [END-p23] semmiféle hatalmas *fiú*-ról nem esik szó. Drasenovich ugyanis az *Isten* (In) szokványos rövidítését olvasta *fiú*-nak! Zrínyi glosszája helyesen így szól: „az szerenche ustöke az hatalmas I[ste]n kezébe[n]” - *Az szerencse üstöke az hatalmas Isten kezében! A „cselekvésnek Zrínyi által vallott metafizikája”* - ahogy Kardos fogalmaz - e helyen legfeljebb az „isteni gondviselés” körül forog; „alkalom, idő, kényszer” összefüggéseitől ezúttal nyugodtan eltekinthetünk... Álljon itt inkább a *Vitéz hadnagy*-ból a pontos megfelelés: „Ez a szerencse, és nem más; az Istennek kezében vagyon annak az üstöke.”⁸⁹

(A könyvbejegyzések formájában fennmaradt versek)

A négy epigrammán kívül saját kezű Zrínyi-versek könyvbejegyzések formájában maradtak fenn.

A kutatás közülük eddig csak az *Assai ben balla... - Java szerencsének...* kezdetű, egy Balassi-strófányi epigrammával foglalkozott, s ez be is került a Zrínyi-kiadásokba. Kende hívta fel rá a

figyelmet,⁹⁰ Majláth tévesen az *Elegia* kézírásával állította párhuzamba,⁹¹ fényképmásolatban Széchy közölte.⁹² Mind Széchy, mind Négyesy⁹³ címként szerepelteti a vers fölött: *Assai ben balla a chi la fortuna suona*. Pedig nem biztos, hogy ez az olasz mondás („Igen jól táncol az, akinek a szerencse muzsikál”) az epigramma címe. Sokkal valószínűbb, hogy Zrínyi először csak leírta magának az olasz szöveget, majd lefordította: „Jaua szerenchenek / musical az kinek / Igen könnyen tancolhat.” Az inverziót feloldva még jobban kitetszik, hogy ez valóban szó szerinti fordítás: 'Akinek a szerencse *java* muzsikál, igen könnyen táncolhat'. Az olasz szöveget a költő csak a nyomtatékosító *java* szócskával toldotta meg. (A 'szerencse java', a 'java szerencse' itt: 'jó szerencse' értelmű, tehát a *sors boná-t* jelenti.⁹⁴) A másik két kis strófa Zrínyi szerencse-filozófiájának megfelelően fejtegeti, ellentétezi, az elsővel együtt immár verssé bővíti a „címbe” foglalt tételt. A bejegyzés Luca Assarino *Le rivolutioni di Catalogna, divise in 4 libri* című, Bolognában, 1648-ban megjelent könyve belső címlapjára íródott.⁹⁵ Az olasz mondást és az epigramma szövegét a verzális szedésű RIVOLVTIONI DI CATALOGNA cím választja el egymástól. Zrínyi kézírása hibátlan *tisztázat*, semmiképpen sem látszik „elméje első szülésének”, odavetett vers-glosszának. Mivel sem az olasz mondás eredetéről, sem az epigrammának Assarino művével való esetleges összefüggéséről nem tudunk semmit, nagyon is lehetséges, hogy Assarino könyvének üres felületet kínáló belső címlapja csak azért őrzi a verset, mert jobb híján ez volt kéznél az impúrum lemásolásához.

Az Assarino-kötet 1648-ban jelent meg, az epigramma tehát csak ezután [END-p24] íródhatott. Elképzelhető, hogy a *Vitéz hadnagy* aforizmáival való foglalatosság mellékterméke, mert a 9. és a 75. aforizmában hasonló fordulatokra találunk: „Hamar cselekedjél hát, ha mire a *szerencse apolgat* avagy vezet, mert vaj ki hamar elkedvetlenedik, ha meglátja, hogy nehezen huzatod magadat utána, és nem repülhetsz az ő szárnyaival egyiránt” (vö. „Készt, bártort, okosat / *Szerencse apolgat*”) - „Vaj ki sok van, aki tud a *jó szerencse hegedülésénél táncolni*, és egy szerencsétlenségnek szelleti előtt *eldüül*”⁹⁶ (vö. „*Java szerencsének / muzsikál*, az kinek / igen könnyen *táncolhat*... De ki sandalyul néz, / bár ű legyen vitéz, / igen könnyen *romolhat*”). Az aforizmak túlnyomó része Klaniczay Tibor szerint 1650-51-ben készült,⁹⁷ az *Assai ben balla*... talán ezt követően keletkezett.

Kende és Drasenovich ráirányította a figyelmet Zrínyi könyvbejegyzésként keletkezett egyéb epigrammáira, verses szövegeire is, ezek alapos vizsgálatára azonban senki nem tett kísérletet. A közreadók nem mertek határozottan állást foglalni a szerzőség kérdésében, és a verses formát sem ismerték fel mindig. Klaniczay Tibor ugyan hangsúlyozta: Zrínyi annyira kedvelte az olasz költészetet, „hogy ő maga is papírra vetett néhány olasz verssort, valamelyik olvasmánya nyomán”,⁹⁸ e soroknak a Zrínyi-szövegek közé iktatása mégsem történt meg.

Giambattista Marino Velencében, 1623-ban megjelent *Adoné-jának*⁹⁹ hátsó kötéstábláján találkozunk ezzel a bejegyzéssel:

Primauera alli amanti
Lesta alli mercanti
Lautumno gueregianti
Linuerno alli santi

Az olasz kézírás kétségkívül a Zrínyié, különösen jól mutatja ezt az ugyanott olvasható - bizonyára egyidejű - magyar változat: „Tavaszeremeseknek, niar árosnak osz viteznek, tel szentnek”. Ez a próza-sor vers, csak fel kell darabolnunk, s kibontakozik belőle az olasz versike pontos fordítása:

Tavaszeremeseknek,
Nyár árosnak,
Ősz viteznek,
Tél szentnek.

A könnyed, tiszta magyar fordítás mindenképpen Zrínyi műve. Keletkezési idejére nézve legfeljebb annyi fogódzónk lehet, hogy az íráskép még nem mu- [END-p25] tatja igazi erőteljességgel Zrínyi karakteres férfikori betűformáit; alighanem legkorábbi költői próbálkozásai közül való.

Tomaso Costo *Le otto giornate...* című, Velencében, 1620-ban kiadott könyve¹⁰⁰ hátsó őrlevelének rectójára írta Zrínyi ezt az olasz madrigált:

Io amo chi mi struge
E seguo ogni or chi fūge
E chi mi uccide il mio morir non orede
Tal de miseri amanti e la mercede
Crudellissimo amore
Che mi disface il core
Con che giustizia fai che sempre mora
Chi le bellezze immortal in te adora

Király Erzsébet prózafordításában:

Azt szeretem, aki gyötör,
És egyre követem, aki fut előlem,
Aki megöl, haláloznak sem hisz,
Ez a szerencsétlen szeretők jutalma.
Fölöttébb kegyetlen szerelem,
Ki szétszakítod szívemet,
Miféle igazsággal küldöd mindig halálba
Azt, ki a halhatatlan szépséget benned imádja?

Amíg nem tudjuk olasz szerzőhöz kötni (azonosítása csak legújabban sikerült¹⁰¹), Zrínyi olasz verseként kell számontartanunk.

Zrínyi könyvbejegyzései között eddig senkinek sem tűnt fel ez a rejtelmes szöveg; Drasenovich csak mechanikusan lemásolta: „Ennek a tréfa meg telliesedeth uolt es uya[n] ualoba megh sebesedeth uolt”.¹⁰² Pedig ez két szabályos rímelő verssor:

Ennek a tréfa megteljesedett volt,
És ugyan valóban megsebesedett volt.

Az egy szótagnyi különbözés ráadásul teljesen zrínyiessé teszi, 11 és 12 szótagos sor Zrínyinél többször előfordul egymás mellett. A megjegyzést Istvánffy Miklós történeti munkája XXII. könyvének ahhoz az elbeszéléséhez fűzte a költő, amelyben egy Karalicocius (Koralikócs) nevű vitéz török és Bánffy [END-p26] Bálint párviadaláról van szó.¹⁰³ Koralikócs Mezopotámiában hallotta Thury György tündöklő hírét („Celeberrima Georgii Thurii fama”), eljött bajt vívni véle, de csak Bánffy Bálinttal akadt össze, és halálos sebet kapott. A „tréfa megteljesedése” közelebről arra vonatkozik, hogy amikor ez a kótyagos Koralikócs - Istvánffyval szólva - meghallotta, „hogy Miksa Pozsonyban koronázása alkalmával kardját a világ négy tája felé villogtatta, mákonytól kábultan homlokát beköté, s ha kérdezték, miért cselekszi azt, válaszolá: hogy őt az új király megsebzé: elősejtelve nem volt hiú, mint a következés igazolá, mert az új király egy lovas hadnagya őt két év múlva megölé, így büntetvén esztelen szavait”.¹⁰⁴ Istvánffy történeti művét Zrínyi főként eposzához használta. Ha a *Szigeti veszedelem* előmunkálatai idején írta ezt a verses margójegyzetet, 1647-ben vagy az előtt vethette papírra. Hadd mutassam be végül Zrínyinek egy latin disztichonját:

Una est et verax summae virtutis imago:
Vivere cum possis, non timuisse mori.¹⁰⁵

Egyetlen, de igaz, hív képe a vérbeli hősnek:
Élj, amíg élhetsz, ám halni se félj sohasem.

(Weöres Sándor fordítása)

A költő a dédapját ábrázoló egész alakos metszet jobb oldali margójára írta oda büszkén a két latin sort - valószínűleg rögtönözve, egyetlen lendülettel. Csak a *verax* szó után tétovázott, mert még egyszer leírta, hogy *vera*, aztán áthúzta és a *summae*-val helyettesítette: „Vna est et uerax (uera) summae uirtutis imago / Viuere cum possis non timuisse mori.” Tanúsíthatom, hogy amikor a fordításra megkért Weöres Sándor átfutotta a latin szöveget, ő is azonnal a gépirat margójára írta a magyar megoldást.¹⁰⁶ Zrínyi még az iskolában megtanulta a latin verselést,¹⁰⁷ Weörest tökéletes mesterségbeli tudása segítette. A metszetes könyv, amiben a disztichon fennmaradt, Jacobus Schrenkius a Notzing 1601-ben megjelent albuma.¹⁰⁸ Zrínyi legkorábban 1647-ben juthatott hozzá e könyvhöz, mert erre az évre utaló korábbi tulajdonosi bejegyzés van benne.¹⁰⁹ Eszerint ez a kis alkalmi vers is akkor keletkezett, amikor eposzához lapozgatta a forrásmunkákat. [END-p27]

3. A ZRÍNYI-KIADÁSOK

(A „*Syrena*”-kódex és a „*Syrena*”-kötet)

A *Syrena*-kódex „összeállítására leghamarabb 1650 őszén kerülhetett sor” - állapította meg Klaniczay Tibor¹¹⁰ -, mert Zrínyi már belemásoltatta a felesége halálára szerzett Orpheus-verset, Draskovich Mária Eusebia pedig 1650. szeptember 24-én halt meg.¹¹¹ Mivel Batthyány Ádám 1651. szeptember 17-én összeírt egyik könyvtárjegyzékében már feltűnik az *Adriai tengernek Syrenaia*,¹¹² a *Syrena*-kódexből ez alatt az egy év alatt lett *Syrena*-kötet.

A közbeeső állomás „a sajtópéldány” volt, amelyben Négyesy szerint „sok igazítás is történt; sok 11 tagú sort kiegészítettek 12 tagúra, a kéziratból hiányzó egytagú szavak közbeiktatásával; számos más hibát is javítottak; a költő azonkívül néhány strófát mással cserélt fel, egyet-kettőt kihagyott, s két aposztrófét közbeszúrt (a XIV. és XV. ének végén)”.¹¹³

A kötetté alakulás folyamatát és eredményeit az elveszett sajtópéldány híján a kódex és a kiadás szembesítésével összegezhajjuk.

A *Syrena*-kódex és az editio princeps tartalmi és beosztásbeli eltérései rég tisztázottak. Mindössze annyi köztük a különbség, hogy a lapszéleken javításokkal és magyarázó jegyzetekkel kísért másolatból hiányzik a magyar nemességnek címzett *Dedikáció*, *Az olvasónak* szóló ajánlás és a *Peroratio*. Nincs meg a kéziratban a XIV. és XV. ének utolsó strófája sem, s fontosabb eltérés még több strófa törlése. Az I. ének 97. versszaka után Zrínyi egy Halamir nevű török vezérről emlékezett meg, de mivel Halamir később nem szerepelt, a rá vonatkozó strófát kihúzta. Volt már szó a II. ének 5-6-7. versszakainak törléséről; a Thury György-epizód e részletező kitérés elhagyásával drámaibbá vált. A XIV. ének elején eszközölt erőteljes változtatás (a kézirat 4-11. strófái helyén kilenc új versszak olvasható) elsősorban politikai célzattal történt; lesz még szó róla később, miért. Ha hozzávesszük e javításokhoz a verselést jobbító változtatásokat és a IV. ének 113. szakaszának korábban bemutatott átalakítását, amellyel Zrínyi az Almás patakon fegyverestül átúszó Deli Vid jelenetét pontosította és tette költőibbé, igazat kell adni Klaniczay Tibornak, hogy a változtatásokra általában „művészi okokból” került sor.¹¹⁴ Elmaradhajttak egyes versszakok azért is, hogy a strófák

kétszótagos vagy két egyszótagos szó hiányozhat, tartalmilag megfelelő pótlása nem lenne ördögösség. A IV. ének 37. strófája esetében ilyen pótlással maga Arany János próbálkozott: „A fogoly Ibrahim nincs feledve:

*Vitéz Olajbéget is abbul becsülék:
(Asztalhoz a foglyot magokhoz ülteték.)*

ha szabad volna így kiegészítnem a csonka verset” - írja a költőtárs iránti tisztelettel a *Zrínyi és Tassó*-ban.¹¹⁸ Csak hogy ez a klasszikus intarzia nem helyettesítheti hüen az elmaradt verssort! Arany előtt ugyanis vagy olyan kiadás feküdt, amely itt rosszul közölte Zrínyi szövegét, vagy pedig saját korábbi „népies átdolgozása”¹¹⁹ csengett a fülében, s annak normái szerint cselekedett, mert a harmadik sor mind a bécsi kiadásban, mind a *Syrena*-kódexben tizenhárom szótagos, s rímzava is más! -:

*Azonban nagy asztalok megvettetének,
Zrini gróffal vitézek ott leülének,
Vitéz olaj-béget is abbul böcsöllének:*

A XI. ének 84. strófájában a negyedik sor csonka, de a nyomdász mégis pontot tett utána: „Őnéki hát itten.” Négyesy azt mondja róla: „Ez a sor a kéziratban is csonka, azzal a különbséggel, hogy az utolsó szó után nincs pont téve. Ez annak a jele, hogy kiegészítésre várt a versszak.”¹²⁰ Várakozó álláspontra persze az első vagy a második másoló helyezkedhetett, és valószínűleg azért hagyta függőben a sort a pont elhagyásával, mert vagy várta a szerző kiegészítését, vagy itt sem tudta a szöveget elolvasni. Lehetséges, hogy a IV. ének 37. strófájának utolsó sora is ezért hiányzik, bár kétségtelen, hogy az epikai közlés itt befel- [END-p30] jezett, és csak egy variálósor a hiány. Ha számadatok tükrében vizsgáljuk az eposzban megfigyelhető csonkaságokat, az 1575 (=1566+4+5) sorból mindössze egy egész sor, egy fél sor és egy kétszótagos szó hiányzik. Ez olyan elenyésző hányad, hogy a szerző művészi hanyagságát százalékosan is kizárja. Más kérdés, hogy miért nem történt meg a korrigálás a sajtópéldányban, illetve az editio princeps nyomtatása közben. Ha a XIV. és XV. énekhez hozzáírt egy-egy strófa (az egyik négy-, a másik ötsoros) a *Syrena*-kötet nyomdai munkálatai idején készült, Zrínyit - aki sem a *Syrena*-kódexben, sem a sajtópéldányban nem vette észre (vagy nem akarta észrevenni) ezeket az olvasati hiányokat - talán a csonka sorok pótlására is felkérték. Korrigálásukra azonban nem került sor.

Vannak csonka strófák a lírai versekben is. A *Kegyetlen hová jutsz...* kezdetű idillium 18. versszaka csak három sor:

*Add meg zálagomat, mert majdan elveszek,
Vagy hogy, mint szép Biblis, viz-folyása leszek,
Mert szemeim úntalan forrású vizek.*

Itt ugyanaz a helyzet, mint az eposz IV. énekének 37. strófájában: a közlés hiánytalan, csupán egy variálósor maradt el. Elképzelhető, hogy ezt is Zrínyi hagyta csonkán. Az Orpheus-kompozíciót maga minősítette úgy a *Syrena*-kódexben: hevenyészve készült; akad is benne olyan strófa, amelyből szintén elmaradt a variálósor (15):

*Ne gondoljad immár, hogy meggyógyulhatnék,
Mint szalma, mint kénkű mert az én szüvem ég,
Kit meg nem oltana egész tengermélység.*

Bármily elenyésző hányad is a csonka soroké, meghagyásukban mégsem korrigálási hanyagság,

hanem művészi meggondolás érvényesülhet. Érdekes, hogy Arany János sem vette észre, amit pedig Vergiliust olvasva maga is tapasztalhatott, hogy az *Aeneis* több sora ugyancsak csonka, s Zrínyi e tekintetben is a római költőt követhette. A nyilvánvaló összefüggésre Pirnát Antal mutatott rá: „Ismeretes Donatusból is, Servius *Aeneis*-kommentárjából is, hogy az *Aeneis* csonka sorai - amelyekből van egy-két tucat - nem későbbi szövegromlás következményei, hanem azért maradtak csonkán, mert a költő még tízévi munkával sem lett teljesen készen a tökéletes verses kidolgozással, s amikor barátai az *Aeneis*-t Vergilius halála után nyilvánosságra hozták, nem érezték méltónak magukat arra, hogy kiegészítsék ezeket a töredékes sorokat. Persze csak azokat [END-p31] hagyták meg kiegészítetlenül a csonka sorok közül, amelyeknél a metrikai hiány a szöveg értelmét nem zavarta. Az eposz első fogalmazásának készítésekor nyilván az volt még a szándéka Zrínyinek is, hogy idővel ezeket a csonkán hagyott sorokat vagy strófákat majd kiegészíti. Amikor az előszót írta, akkorra azonban a vergiliusi példa nyomán már bizonyára arra a meggyőződésre jutott, hogy ezeket a kiegészítéseket nem kell elvégeznie, sőt például a VIII. ének 71. strófája 3. sorának esetében bizonyára maga törölte az eredetileg emlékeztetőül oda jegyzett - de értelmes szöveget nem adó - felesleges szavakat. A nyomtatott szöveg itt ezért jobb, mint a kéziraté... A IV. ének 37. strófájának Arany János által javasolt kiegészítése is mutatja, hogy a hiányzó sor itt nem a másolók hibájából maradt el. Való igaz, hogy Zrínyi valami olyat, mint amit Arany javasolt, bármikor írhatott volna ide... De nyilván nem akart, mert az csak szószaporítás... Vergilius, a hivatásos költők között is a legnagyobb, tíz évig dolgozott az *Aeneis*-en, mégis maradtak benne csonka sorok. Zrínyi büszkén vallja, hogy ő nem hivatásos költő, s más, fontosabb munkája is van, mint a versírás. Művét pedig egy télen át írta, nem tíz évig, s később nem is javított rajta: tehát szükségképpen kell lenni nála is olyan »hibáknak«, mint amilyenek Vergiliusnál is vannak.”¹²¹ Magam is a *Syrena*-kötet előszavának ezzel az utalásával próbáltam magyarázni a csonkán maradt sorok kérdését, holott Zrínyinek ez az ugyanott olvasható másik gondolata adja a pontosabb indoklást: „Vagyon fogyatkozás verseimben, de vagyon mind az holdban, mind az napban, kit mi eclipsisnek hívunk.” Jelzem is - a III. fejezetben, a pályakezdő olasz versekről szólva -, hogy ez a célzás a *neo* ('anyajegy', 'szépséghiba') motívumának változata, s visszamutat egészen Ovidiusig, az olasz barokk költészetben pedig különösen gyakori.

A *Syrena*-kódex és a *Syrena*-kötet között Zrínyi könyvtárjegyzékének bizonyossága szerint is határozott különbséget tett. A kódex is a könyvtárral együtt őrződött meg, de nem szerepel a katalógusban. Az 1662. évi jegyzék *Poetae Latini* című VII. fejezete mintegy függelékül magyar költői műveket sorol fel: Liszti László *Magyar Márs-a* (56.), Balassi Bálint *Fajtalan éneki* (59.), egy *Igen szép história* első része (60.), Balassi és Rimay *Istenes éneki* (64.) - s közöttük az 57. sorszámú: *Adriai tengernek Syrenaia. Groff Zrini Miklos.*¹²² A *Syrena*-kódexnek csak annyi a címe: *Adriai tengernek Syrenája* - az 57. tétel eszerint a nyomtatott kiadás lehet, s kétségtelenül ez volt Zrínyi kézipéldánya. Megmaradt-e vajon? Heinrich Daun Vöttauból megküldött jegyzékében ott a *Syrena*: „Adriani [!] Tengernek Syrenzia [!] Groff Zrini Miklos.” A hibás címléírás után még egy nehezen olvasható szó: *geschichte* [?].¹²³ Daun gróf a *Syrena*-kötetet a *Poetae Latini* fejezet 57. számú darabjaként szerepelteti. A címet ily torz formában csak az 1662-es kéziratot könyvtárjegyzék alapján [END-p32] írhatta le (hiszen a lelőhely-megjelölés is annak felel meg), ha ugyanis kezében van a kötet, a nyomtatott címlapot minden nehézség nélkül elolvashatta volna. Daun mutatvány címei máshol is a kézírásos katalógushoz igazodnak, de abból nyilvánvalóan csak azoknak a könyveknek és kéziratoknak a címeit másolta ki (az első és második fejezetben még összevissza tételszámokkal, később már követve a számok növekedésének rendjét), amelyek megvoltak Vöttauban. Mivel Daun címformái a csáktornyai katalógusra mennek vissza, a „*Syrena*”-*kötetnek* csak a címét másolta le, előtte azonban a „*Syrena*”-*kódex* feküdt. A kódex ugyanis Vöttauból Zágrábba került. A zágrábi Zrínyi-gyűjtemény őriz egy *Syrena*-kötetet is, ez azonban nem származhat a csáktornyai (és a vöttaui) könyvállományból. Kendénél nem is szerepel, Ferenczi

katalogizálja az 592. tételszámon. Megtévesztő, hogy mai zágrábi jelzete: BZ 47, tehát a csáktornyai jegyzék számát kapta. A zágrábi *Syrena*-kötet azért nem tartozhatott a Kende által megvásárolt könyvekhez, mert possessor-bejegyzéseiből ítélve 1680-ban Georgius Billakoviczé, 1769-ben Franciscus Hlobucharich birtokolta, s beleírta a nevét bizonyos A. Simanovich is. A bejegyzők kilétét nem ismerjük, de az a XVIII. vagy XIX. századi bejegyzés, mely szerint „egy Medve bőrt adtam... Item 7 *drevenka* kukuricat *Drevenkajat* 17 garassával”, horvát-magyar nyelvi keveredésű szóföldrajzi területre mutat. A 'mensurae genus; mensura frumentaria' jelentésű *drevenka* ugyanis kaj-horvát szó, a *drvo*, *drevo* ('lignum') származéka. A *varasdi dreunka* kifejezés előfordul például Batthyány Ferenc egyik tisztartójának 1622 őszén kelt feljegyzésében.¹²⁴ Ha ez a *Syrena*-példány a Zrínyi-könyvtár vándorlása során Csáktornyáról került volna Vöttauba, a *drevenka*-t sehogysem írhatta volna bele a XVIII-XIX. században egy horvátországi vagy dunántúli magyar. Ezt a *Syrena*-kötetet tehát a zágrábi egyetemi könyvtár sorolta be a Kendétől megvett Bibliotheca Zrinyiana állományába. A könyv pergamen kötésű, de a XVII-XVIII. század fordulójára datálható kötés préselt könyvdíszei (kétszeres viráglánc keret, közepén egy holdsarlón álló madonna) szintén nem arra vallanak, hogy valaha Zrínyi könyvei közé tartozhatott.¹²⁵ A budapesti Zrínyi-kiállítás alkalmával ez a *Syrena*-kötet a magyar kutatók rendelkezésére állott, de nem keltett figyelmet.

A fennmaradt *Syrena*-kötetek mindegyikét nem vizsgálhattam meg,¹²⁶ de azok közül, amelyeket alkalmam volt látni, értékes példány a budapesti Egyetemi Könyvtáré is. Javításai figyelemre méltók, bár erről sem bizonyítható, hogy a Zrínyié lett volna; a glosszák későbbiek.¹²⁷

A *Syrena*-kötetről a XVII-XIX. században több kéziratos másolat készült. Clauser Mihály kilenc másolatot ír le részletesen,¹²⁸ de azóta ez a szám szaporodott.¹²⁹ Vajon nincs-e szövegkritikai értéke a másolatok valamelyikének, csak [END-p33] a másolók önkényes eltéréseit tükrözik-e, nincs-e közöttük olyan, amely esetleg (akár közvetítéssel) Zrínyi példányáról készült? Ezek a kérdések még vizsgálatra várnak.

(Zrínyi Péter horvát „Syrena”-fordítása és egy ismeretlen epigramma)

Zrínyi Péter 1660-ban Velencében megjelent *Adrianszkoga mora Syrena: Groff Zrinski Petar* című fordítását többnek kell tekinteni egyszerű átültetésnél. A horvát *Syrena* minden bizonnyal Zrínyi Miklós ösztönzésére keletkezett. Elképzelhető, hogy amikor eposzában Miklós Pétert dicsőíti, s „mind magyar, mind horvát” voltát hangsúlyozza, már a *Szigeti veszedelem* horvát változatának tervére utal (XIV. 4):

Esmerem távulrul vitéz Marsnak fiát,
Esmerem, esmerem mint jártatja lovát;
Az én vitéz öcsém, mind magyar, mind horvát,
Igazán szereti mert, látjuk, hazáját.

A magyar és a horvát *Syrena* szerkezeti beosztása egymással teljesen megegyezik, s tartalmi eltérés sincs több, mint az eposz néhány strófájának elhagyása és összevonása. Legalábbis erre mutatott rá eddig a kutatás. Piszarevics Sándor nagy gonddal mérlegelő tanulmánya sem tekint túl az eposzon, a hősköltemény szövegén kívül csak az ajánlással foglalkozik. A „Horvát és Tengermelléki Határőrvidék bátor vitézeinek” címzett ajánlásban Zrínyi Péter hangoztatja, hogy bátyjához képest nem voltak különösebb költői céljai: „arra se törekszem, hogy vele együtt s egymás mellett a költő célját elérjem, hanem csak ő utána utalom s igazítom művemet”.¹³⁰ Utal a szerelmi költeményekre is, s megjegyzi: ezeket ugyancsak bátyja könyvéből („z-knyg brata”) fordította. A Zrínyi testvérek magyar és horvát redakcióban megjelent verseskönyvét érdemes összehasonlítani a lírai versek tekintetében is, mert néhány érdekes eltérés mutatkozik. A horvát *Syrená*-ban az eposz előtt a két

idilium *Piszam I.* és *Piszam II.* címmel szerepel. Az eposz utáni versek a következők:

Plach Arianne

„*Ti ki szi mi tak neszmiran...*” Ez a „*Te ki gyönyörködöl...*” kezdetű ekhós vers, amelynek Zrínyi Péter sem ad címet. [END-p34]

Salost Orfeusa za Euridicze
Orfeus k-Plutonu za Euridicze
Epigrammata
„*Najgusche sesztoke...*”
Attila
Szigetczki Zrinski Miklous
Deli Vii Sarkovich
Radivoi i Iuranich voivode
Farkassich Petar
Vzdihanie k-odkupiteľyu na Krisu raszpetomu
Iszpivanie

Már a címekből és a strófák számozásából levonható néhány tanulság. A *Piszam* jelentése: Ének. A két *Idilium (Piszam)* után tett római szám összetartozó voltukat jelzi, s megerősíti a *Syrena*-kódex hasonló tanúságát, mert abban az első szám ugyancsak szerepel. Az Orpheus-sirató címeit (*Orpheus sírása Euridice után, Orpheus Plutóhoz Euridicéért*) Zrínyi Péter adta, a vers argumentumai segítségével. Kazinczy Ferenc nem ismerte a horvát kiadást, de jó érzékkel adott hasonló címet a gyászvers két részletének (*Orpheus keserve, Orpheus Plutónál*). Legfeljebb a *keserve* helyett írhatnánk *sírásá-t*, az első argumentumból kibontakozó „cím” a *Syrena*-kötetben is *Euridicét így siratta Orfeus*. Zrínyi Péter a *Feszületre* puritán címét meg bővíti (*Fohász a megfeszített megváltó Krisztushoz*), de ezzel más célja nem lehetett, mint hogy istenesebb, méltóságteljesebb címmel utaljon a vers tartalmára.

Az egyes versszakokat Zrínyi Péter is megszámozza. Az ekhós vers 9. szakasza elől a szám mind a *Syrena*-kódexben, mind a bécsi kiadásban hiányzik. Zrínyi Péter helyesen kiteszi a 9-est, ezzel is jelezve, hogy csak véletlenül maradhatott el. A kétstrófás *Attila*-epigramma viszont - nyilván a rövideg miatt - nem kap versszakszámokat. (Péter *Attilá-t* ír, Miklósnál *Atilla* a cím.)

Az eposz után sorolt lírai versek közül a *Fantasia poetica*, az epigrammák közül pedig a *Buda* hiányzik a horvát kiadásból. A *Fantasia poetica* elhagyása családi érzékenységből történhetett. A vers Licaon nevű szereplője valószínűleg Frangepán György, Draskovich Mária Eusebia első vőlegénye. „Azonban ugyanő, goromba mint a' kü” - mondatja Violával Frangepánról Zrínyi, nem épp a leghízalgöbben. Zrínyi Péter felesége Frangepán Katalin volt, a *Fantasia poetica* az iránta való tapintatból hiányozhat.¹³¹ Ez a körülmény csak megerősítheti, hogy a kortársi köztudat Frangepán Györgyöt tekintette Licaonnak.¹³² [END-p35]

Bonyolultabb, majd az epigrammák elemzésénél tárgyalandó okai vannak a *Buda*-epigramma elhagyásának. Itt csak a magyar és a horvát kiadás epigramma-ciklusa közötti szerkezeti különbség jelzésére szorítokozom. Az *Epigrammata* cím alatt a horvát *Syrená*-ban a négysoros *Naigusche sesztoke...* kezdetű epigramma, az *Attila* és a *Szigetczki Zrinski Miklous* helyezkedik el egy lapon. A *Naigusche sesztoke...* vagy Zrínyi Miklós vagy Zrínyi Péter szerzeménye, csak a horvát *Syrena* őrizte meg:

Naigusche sesztoke.. Ielue vitri vijju,
Visny Turni gorke.. vech mahe podijmlyu,

I Gore vizsoké.. naiuech sztrili biu,
V-doline nizoke.. triszki ne doszpiu.¹³³

Hadrovics László prózafordításában:

A leggyakrabban a büszke fenyőket hajlítgatják a szelek,
A magas tornyok jobban inognak,
És a magas hegyekbe csapnak leginkább a villámok,
A mély völgyekbe a megrázkódtatások nem érnek el.¹³⁴

Előrebocsátom, hogy megítélésem szerint Zrínyi Miklós írta a horvát epigrammát, összövege magyar volt, és feltehetően közvetlenül 1660, a horvát kiadás megjelenése előtt keletkezett.

(Kazinczy és Farkas Lajos)

A Zrínyiász „ízetlen” verselésével elégedetlen későbbi századok Gyöngyösi-gördülékenységgű átdolgozásokat hoztak létre, s ezek a kísérletek még Arany János „népies kidolgozása” után is folytatódtak.¹³⁵ Az úttévesztő átdolgozás helyett már Csokonai az eredeti szöveget szerette volna publikálni, terve azonban nem valósult meg, és majd csak Kazinczynak sikerült 1817-ben kiadnia Zrínyit.

Kazinczy Zrínyi-kiadása a költő utóéletének diadalmas állomása. Ő közli először az eposzt az *Áfium*-mal együtt, s ő adja a *Zrínyiász vagy az Ostromlott Sziget* elnevezést az eposznak (ebből a *Zrínyiász* alak meg is gyökerezett), ő ad továbbá címeket a költő lírai darabjainak, amelyeket egy kivétellel később Toldy Ferenc is elfogad, s részben (szögletes zárójel között) Négyesy is szerepeltet. Az *Adriai tengernek Syrenaia* eredeti kötetbeosztásának felforgatása [END-p36] és a lírai versek átcímzése azonban zavart kelt. Mivel Zrínyi hol műfajt és argumentumot, hol csak műfajt, argumentumot vagy címet jelöl, hol még a sorkezdetet sem ugratja ki, az egyes versek elegendő elnevezései a tájékozatlan olvasót különösen megzavarják. Hasonlóképpen következetlenség - mint Négyesy rámutat -, hogy Kazinczy az eposz egyes énekeinek bevezető részeit „elválasztja az elbeszélő szövegtől, az utóbbi elé odatévén ezt a jelzést: *A Zríniász*”¹³⁶

Kazinczy kiadására nem ilyen apró hibák miatt vetül árnyék, hanem az elmaradt Zrínyi-kommentár miatt. A kötetet bármily hasznosan egészíti is ki függeléként az *Áfium*, hiányzik belőle az értékelő Zrínyi-tanulmány; még a kiadás módszeréről sem kapunk eligazítást sehol. Kazinczy csak két évvel később törlesztett valamit ebből az adósságból, amikor G. H. I. álnéven, 1819. március 11-i keltezéssel négylevelű pótlást jelentetett meg kiadásához. Ez a kis röplap sem egészen új szerzeménye, hiszen belefoglalta 1811-ből való *Zrínyi-versét*,¹³⁷ s ez éppen két lapot vesz el a *Gróf Zrínyi Miklós* című eszme-futtatásból. Kazinczy azzal mentegeti magát, hogy „erdélyi útja miatt” maradt el a kiadásból a *Zrínyi élete* (értsd: életrajza), továbbá az az összehasonlító tanulmány, a *Paralella* is, amelyben „Zrínyit, a Virgil és az olasz epikus Tasso tanítványát, és Gyöngyösit, az Ovidét” összehasonlította volna. Nagy kár, hogy Kazinczy ezt a *Paralellá*-t nem dolgozta ki, s még szerencse, hogy a bátrabb készüllettel Zrínyihez nyúló Arany műhelyében nemsoká elkészült. E nagyívű terv és a mentegetőzés mellé Kazinczy tollából most már valóban csak egy tömör, bár annál időállóbb megjegyzésre futja: Zrínyi „nagy volt közöttünk mint polgár, nagy mint katona, nagy mint poeta és mint prosaista... nem oly könnyű és sima mint a később élt Gyöngyösi: de ennél sokkal tanultabb, a poétai teremtő erőben sokkal gazdagabb, s nyelvére nézve is sokkal tiszteletesebb. A bucolicumokban is ő volt, és az őtet követő Faludi, közöttünk legnagyobb.” Kazinczynak láthatóan főként „Mársnak sisakjában gilicék költenek...” kezdetű Zrínyi-versére van gondja. Ez csakugyan bravúros *cento*, mert Zrínyi szavaiból, kifejezéseiből rakta össze.¹³⁸ Az elmaradt tanulmány helyett lényegében tehát ő is átdolgozással kárpótol, alighanem az

eposz első sorait hexameterbe, három énekét pedig prózába áttevő Ráday Gedon ösztönzésére, akitől a kiadáshoz is bátorítást kapott.

Kazinczy szövegkiadói gyakorlatáról Négyesy szűkszavúan nyilatkozik („A kiadás az eredetinek régies írásmódját is nagyrészt tükrözi”¹³⁹), de több helyen is felhasználja olvasati megoldásait. A VIII. ének indító hajnal-allegória második sorát („Ihon jün szárnyas lovon szép piros hajnal, / *Mosódik zablája fejér tajtékjával*”) Kazinczy emendálása nyomán modernizálja („Ezt megtartjuk, mert jobbat nem tudunk”¹⁴⁰), ez a sor ugyanis szerinte mind a *Syrena*-kódex- [END-p37] ben, mind a kötetben erősen romlott. Megjegyzendő: ezt a javítást elvégezte már az Egyetemi Könyvtár *Syrena*-kötetének valahai tulajdonosa is, akinek egyéb korrekciói azonban nem egyeznek Kazinczy változtatásaival.

Az eposz teljes szövegét közlő Kazinczy-kiadás nem hoz különösebb szövegtörténeti újdonságokat; jelentősége túlmutat a filológián. Kazinczy a reformkor küszöbén újra a magyarság kezébe adta Zrínyit; ösztönző nemzeti erővé tette politikusi példáját, emberi és költői kiválóságait. Jellemző - s még kellően fel nem derített háttérű - hiedelem kiadásával kapcsolatban, hogy a cenzúra törölte belőle a VI. ének 29-30. strófáját, holott azok csonkítatlanul megjelentek:

Bízol e Németben, te okos Horvát Bán,
Hogy hamar segítséget küld néked talán?
Német, mely tégedet az föld alatt kíván
Lenni, segítséged hoz kárával talán?

Ki nem ismérheti Német barátságát?
Leg inkább Magyarhoz gonosz akarattyát?
Hogy gyűlöli Német a' magyar katonát,
Ha akarod, adok neked ezer példát.¹⁴¹

Kazinczy kiadása ahhoz is ösztönzést adott, hogy újra elővegyék a *Syrena*-kötet első kiadását - mégpedig filológiai, szövegellenőrző céllal. Farkas Lajos, aki kíváncsi volt az editio princeps és a Kazinczy-kiadvány közötti eltérésekre, szintén új kiadást tervezett, de nyomdakész munkája nem jelent meg. Négyesy szerint „Ez a kiadás igazi kritikai kiadásnak készült; a Kazinczy-féle kiadásba Farkas L. az igazításokat betűről betűre bejegyezte az 1651-iki kiadás szerint, csak a sajtóhibáit mellőzte. Címe lett volna: *Gróf Zrini Miklós' / Minden Munkái. / Kiadta / Losonczy Farkas Lajos / Budán*. A sajtó alá készített példány a Nemz. Múzeum könyvtárában. P. o. hung. 1617/b. Mindenképp kár, hogy nem jelent meg.”¹⁴² Farkas Lajosról csak azt tudjuk, hogy „jeles gyűjtő” volt, még életrajzi adatai sem ismertek. „Kritikai kiadás”-kísérlete azért is felkelthette Négyesy érdeklődését, mert éppúgy a bécsi kiadás szövegállapotát preferálta, mint majd ő 1914-ben. [END-p38]

(Széchy és Négyesy)

A Zrínyi-kritikai kiadás igénye és lehetősége mindjárt azután felvetődött, hogy Kende 1893-ban megjelent *Bibliotheca Zrinyiana*-jából ismertté vált a *Syrena*-kódex. Széchy Károly már 1894. október 28-án az Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságához fordult a kritikai kiadás érdekében, s hosszú beadványban fejtegette, hogy „A költő kézirati példánya nemcsak kiadásának botlásait tisztázza, de szellemét a maga eredetiségében és hűségében tárja elénk: ezért annak kiadása elmulaszthatatlan kötelességünk”. Kérését olyan személyes indokokkal is alátámasztotta, hogy évek óta foglalkozik Zrínyivel; a költő „fölfedezett kéziratái a magyar kormány és a horvát bán közbenjárására” 1894 januárjától „tanulmányozás végett” kezében vannak „eredetiben, s a hű, pontos és teljes kiadás számára immár az utolsó vonásig szabatos másolatban... úgyhogy a költő összes verses művei végre hozzá méltó kiadásban 1895 május 1-re sajtó alá mehetnek”.¹⁴³ Széchy

közben 1896 és 1902 között öt kötetben megjelent nagyszabású Zrínyi-életrajzába is belefogott, s hiába hagyta jóvá kiadási tervét az Akadémia, a két munkát nem tudta összeegyeztetni. Mindig újabb haladékot kért, s még négy év múlva sem küldte meg a nyomdának a bevezetést és a jegyzeteket, holott a szöveget már 1895 őszére kiszedték. 1906. január 3-án úgy halt meg Kolozsvárott, hogy csak egy népszerű Zrínyi-kiadást hagyott maga után. Ez a kiadvány a Franklin-társulatnál 1905-ben megjelent Balassi-Zrínyi-kötet, amely az életrajzi bevezetés egyik utalása szerint az eposzt „a költő eredeti kéziratának maga javította tisztázataiból közli”.¹⁴⁴

Ekkorra már kibontakozóban volt Széchy és Négyesy egymással ellentétes szövegkiadói felfogása. Egy évvel korábban ugyanis Négyesy szintén megjelentetett egy nagyközönségnek szánt Zrínyi-kötetet, de ő nem a *Syrena*-kódexet követte, hanem a bécsi kiadás szövegét írta át modern helyesírással.¹⁴⁵

A Széchy halálával félbemaradt kritikai kiadás befejezésére az Akadémia Badics Ferencet kérte fel. Megtörtént tehát, hogy Zrínyi csillagának győzelmes feljövetele közben mégiscsak egy Gyöngyösi-kutató segítette a Zrínyi-filológián, hiszen Badicsnak, Gyöngyösi majdani kiadójának ekkor már számottevő eredményei voltak a Gyöngyösi-textológiában. Badics persze csak azt tette, amit tehetett. A bevezetésből Széchy hagyatékában mindössze tízlapnyi töredéket talált, ezt négyszeresére növelve megírta az 1906. augusztus 6-án lezárt kötet elé a *maga* bevezető tanulmányát. Több baja volt a jegyzetekkel, magyarázatokkal. A *Szó- és szólásjegyzék*-ből például talált ugyan az özvegy segítségével 3517 cédulát, de mivel ez „teljesen nyers anyag volt”, előbb rendeznie és pótolnia kellett, mert ezek egy része „Széchy költözködése alkalmával” elveszett. Bevallja Badics őszintén, hogy teljes pótlásról bizony nem gondos- [END-p39] kodhatott, hiszen ez Zrínyi összes költői műveinek újbóli kicédulázásával járt volna.¹⁴⁶

Négyesy *László* joggal írhatta le megsemmisítő ítéletét 1914-ben a Széchy-Badics-kiadásról: „Látszólag betű szerinti, kritikai kiadás”, Széchy azonban „nem betű szerinti hűséggel nyomatta le a zágrábi kézirat szövegét, sokat változtatott az írásmódon, központosáson, ékezesen, itt-ott a szövegeken is; közbejött halála miatt mind e változtatásokról nem adhatott számot. A kiadás amint van, nem pótolja a zágrábi kéziratot, s mivel Széchy egyéni változtatásai megjelöletlenek, a kiadás tudományos célra nem használható.”¹⁴⁷ Még őszintébben nyilatkozik Négyesy egy ugyanekkori előterjesztésének fogalmazványában: „Az Akadémia 1906-iki kiadása... nem kritikai kiadás. Úgy szerepel, mintha a kézirat betű szerinti mása volna; azonban teli van olyan igazításokkal és változtatásokkal, melyekről senki be nem számol. A boldogult szerkesztő elhunyt, mielőtt a kritikai apparátust megszerkeszthette volna; a munka befejezője pedig egyrészt már kinyomtatott szöveget kapott, másrészt a kéziratot nem is láthatta. De a kiadás felszerelése is igen hiányos. Nincs benne szó például a kézirat és a kiadás viszonyáról; nincs feltüntetve, hol vannak tehát azok a saját kezű javításai a költőnek, amelyekről az előszó emlékezik; a szövegeltérések jegyzéke hiányos, de nem is a kézirat és az editio princeps, hanem a Széchy-féle fictiv szöveg és a princeps editio eltéréseit tünteti fel. A szómutatóban egy szó sincs meg, amit kerestem (puzdra stb.).”¹⁴⁸

Négyesy idézett előterjesztése az Akadémia osztálytitkárához szól, s benne többek között Zrínyi munkáinak „kritikai kiadását” sürgeti, holott a maga 1914. évi kiadása ekkor már megjelent. Ezt azonban csak „azt hiszem, hiteles kiadás”-ként minősíti, mert ez „mégis modern átírásban van előttünk, míg a philologiai célra a betű szerinti szöveg kinyomása lenne szükséges. Ne maradjon el e tekintetben Zrínyi Gyöngyösi mögött, akinek most már megvan félig a pontos philologiai kiadása”.

A Gyöngyösi-példa Badics Ferenc Gyöngyösi-kritikai kiadásának 1914-ben megjelent I. kötetére vonatkozik, s azt a helyzetet rögzíti, amikor a Zrínyi-és a Gyöngyösi-filológia egyenlő esélyeket mutat. Ha ehhez hozzávesszük, hogy a kiváló Balassi-filológus, Eckhardt Sándor pályája is ekkor indul (*Balassi Bálint irodalmi mintái*, 1913), még jobban kitetszik, mily hátrányba kerül Zrínyi szövegeinek gondozása Négyesy 1914. évi kiadása után. Badics Gyöngyösi-sorozatának utolsó, IV.

kötete 1937-ben jelent meg, és majd csak 1939-ben hagyja el a nyomdát Markó Árpád gondozásában az a Zrínyi-próza kötet, amely tulajdonképpen Négyesy *Költői művek*-kötetének silány párdarabja. Négyesy ugyan 1920-ban bejelentette akadémiai székfoglalójában, hogy elkészült Zrínyi prózai műveinek kritikai kiadásával is,¹⁴⁹ Markó azonban nem talál- [END-p40] ta meg ezt a kéziratot, és Négyesynek csak tanulmányában lefektetett elveit követhette, kész anyagára nem támaszkodhatott.¹⁵⁰ Pedig a Négyesy hagyaték csakugyan megőrizte a prózai művek szinte nyomdakész kéziratot kritikai kiadását, de erről 1980-ig nem volt tudomásunk.¹⁵¹ Négyesy vállalkozása tervei teljességéhez képest éppúgy felemás arculatot mutat, mint Kazinczy vagy Széchy kísérlete. Kazinczy megcsinálta a kiadást, de nem készült el a kommentárral; Széchy megírta az életrajzot, de kiadása nem bizonyult időállóknak; Négyesy csak a költői művek kritikai kiadását fejezte be - de ez máig mégis legjobb Zrínyi-kiadásunk.

Mit ért Négyesy azon, hogy a Kisfaludy Társaság Nemzeti Könyvtára sorozatban megjelent 1914. évi *Gróf Zrínyi Miklós Művei. Első kötet: Költői művek* csak „hiteles kiadás” és nem „philológiai célra” készült; s miért nevezzük - nevezhetjük - mégis kritikai kiadásnak?

Filológiai célra „a betű szerinti szöveg kinyomása lenne szükséges” - fogalmazza meg Négyesy helyesen a modern tudományos szövegkiadói gyakorlat vezérelvét már a századelőn. Ezt a célkitűzést valóban nem teljesíthette, mert a kiadó és a Nemzeti Könyvtár-sorozat igényeinek megfelelően „általános olvasásra szánt”, „mai helyesírásra” átírt kiadást kellett csinálnia.¹⁵² Az átírást azonban olyan rendkívüli gondossággal igyekezett végigvinni, s annyira ügyelt a „meghagyott sajátosságok”-ra, hogy minden olvasati, helyesírási modernizáláshoz kulcsot ad: a betűhívés tehát potenciálisan benne van szövegközlésében. Ahogy maga mondja: „csak a pusztán orthografiai jelentőségű változtatásokat tesszük meg; ahol kiejtésbeli vagy alaki eltérésnek csak nyoma van is, meghagyjuk az eredeti írásmódot, úgy, hogy a kiadást a szakember is használhassa”. Négyesy kiadásának ez a szemérmesen restelt kettőssége: filológiai és általános olvasási célokat egyaránt kielégítő sajátossága olyan erény, amit régi költői szövegek kiadásával azóta sem igen sikerült felülmúlni. Amikor azt mondja Badić Gyöngyösjéről, hogy az „félleg pontos philológiai kiadás”, hiába állítja vele szembe, tulajdonképpen a maga Zrínyijét is jellemzi: van az olyan pontos, csak nem betűhív. Négyesy potenciális betűhívésége azt jelenti, hogy kiadásában „önmaga olvasatát” adja: az átírási kulcsokkal kikövetkeztethető belőle a betűhív alapszöveg. A későbbi Zrínyi-kiadások ezért követhették szinte fenntartás nélkül, ezért tekinthették „alapszövegnek”.

Négyesy Zrínyije valóban „hiteles szöveg”, s azért az, mert Széchyvel szemben, aki a *Syrena*-kódex szövegállapotát abszolutizálta, a bécsi kiadást vette alapul, „amely későbbi és véglegesebb is a kéziratnál, helyesírása is általában fejlettebb”. S gondja volt arra is, „hogy a kiadás félreértéseit és hibáit a kézirat segítségével megigazítsa”. Amire nem volt gondja, s aminek tanulságai sajnálatosan hiányoznak szövegkritikai munkájából: az a saját kezű verskéziratok- [END-p41] kal való számvetés. Kiadása azonban e nélkül is *kritikai* kiadásnak tekinthető: a kódex és az editio princeps viszonyát helyesen ítélte meg, többnyire az olykor pontosabb vagy teljesebb kézirati alakokhoz is visszanyúlt. Széchy filológiai hitelével kapcsolatos ellenérzései miatt e tekintetben érheti legtöbb kritika. Említettem már a kéziratban teljesebb VIII. énekbéli 71. strófa esetét. A példák szaporíthatók. IX. ének, 7. strófa:

De Zrini Deli Vidnak így beszél vala:
„Az ki az szerencsét meg nem zabolázza,
Hanem mindent elereszt *erős* szájára,
Végtére is veszélyre aztot ragadja...”

Az „elereszt *erős szájára*” kifejezés a *Syrena*-kódexből való, Négyesynél a bécsi kiadás nyomán „*éles szájára*” szerepel. Bár természetesen jelzi az eltérést jegyzeteiben, indoklás nélkül az *éles*

mellett dönt. Azóta világította meg egy magyarázat, hogy itt a mechanikusan kézirat párti Széchy szövegközlése a helyes, mert a régiségben (többek között Balassinál és a XVII. század végi *Rákóczi-eposz*-ban) az *erős száju* és a *szájára ereszt; bocsát* kifejezések ismertek, s azt jelentik: 'féktelen; szabadjára enged'.¹⁵³ Ha Négyesy ismerte volna ezt a jelentést, természetesen igazít a szövegen. Persze Széchy sem ismerte, ő valóban mechanikusan döntött, s nemhogy magyarázatot nem ad, de a kifejezést szójegyzékében meg sem említi. - *Arianna sirása*, 1. strófa:

Adriai tengernek fönnforgó habjai
Vallyon oly nagyok-é, mint szemem árjai?
Vallyon oly nagyok-é *Mongibel* lángjai,
Mint égő szüvemnek lángos hatalmai?

A *Syrena*-kódexben itt világosan *Mongibel* olvasható, s jelenti az olasz *Mongibello*-t, az Etnát. Máshol viszont *Mongybel* a kézirati írásmód (*Egy megbusult vadász*, 14); Négyesynél (aki pedig leszögezi: az *y*-t, amikor *i*-t fejez ki, „megfelelőleg” átírja) a bécsi kiadás nyomán: *Mongybél*. Ezt ő úgy magyarázza: „*Mongybel* és *Mongibel* Vö. az Etna olasz nevét: *Mongibello* (=Mondzsibello). Hagyom a kiadás eredeti alakja szerint; de 3 szótagnak olvasandó és a *g*: *dzs*-nek. (Nem: *Mongyibél*!).”¹⁵⁴ Feltétlenül célszerűbb a kézirati *Mongibel* visszaállítása: ez három szótag, és még az sem olvassa *Mongyibél*nek, aki nem ismeri az olasz kiejtést.¹⁵⁵ A *gi* hangkapcsolat Zrínyi saját kezű olasz versszövegeiben sem *y*-os írásmóddal szerepel: *gueregianti*, *giustitia*. Bonyolultabb kérdést vet fel az eposz legelső sora: „Én az ki azelőtt *iffiu* [END-p42] elmével”... A véle kapcsolatos állásfoglalások alakulása Négyesy hagyatékának egyik érdekes dokumentumával is megvilágítható. *A szedés alapjául szolgáló szöveg (Endrei, 1651-ből javítva)* - ez a cím szerepel egy vaskos borítékon,¹⁵⁶ de nem gépirat vagy kézirat hull ki belőle, hanem egy korábbi nyomtatott Zrínyi-kiadás, lapokra felvágva. Négyesy ugyanis meglepően praktikus megoldást választott: elővette Endrei Ákos főgimnáziumi tanárnak a Jeles Írók Iskolai Tára sorozat 27. köteteként 1901-ben megjelent *Szigeti veszedelem*-kiadását; a példányt felvágta lapokra, s erre a már kinyomtatott szövegre vezette rá korrektúráként az 1651. évi editio princeps és a *Syrena*-kódex nyomán kínáló javításokat. (Éppen úgy járt el tehát, mint Losonczy Farkas Lajos Kazinczy kiadásával.) Módszere szemléltetéséül idézem az eposz első sorát: 1. a *Syrena*-kódexből, 2. az 1651. évi kiadásból, 3. Endrei Ákos Négyesy által javított kiadásából, s végül 4. az 1914-es Négyesy-kiadásból:

1. En az ki az előt *iffiu* elmével
2. EN az ki az eloet *iffju* elmével
3. En az ki azelőtt *i:ffiu* elmével
4. En az ki azelőtt *iffiu* elmével

Az első sorból is egyetlen szót húztam alá, az *iffiu*, *iffju*, *i:ffiu*, *iffiu* változatokat emeltem ki. A 3. sorváltozatban Négyesy tett korrektúrajelet az *i* és az *f* közé, s a margón megismételte (tehát megkettőzte) az *f* betűt - 1914-ben mégis így jelent meg: *iffiu*, s azóta is így hagyományozódik. E korrektúrajel azonban alighanem csak Négyesy kezdeti ingadozására vall, hiszen az *f* végül is a kézzel javított Endrei-féle példány *kiszedett* változatának korrigálása közben tudatosan maradt el. Négyesy indokolja is eljárását kiadásában, de épp az ott idézett (a szirénás címlapon is szereplő) *groff* példa meggondolkodtató: nem ejtési sajátosságot tükröz-e a *Syrena*-kódex és az editio princeps kettős *f*-je, nem hosszú *f*-fel *ejtették-e* beszéd közben Zalában a XVII. század közepén a *groff*-ot és az *iffiu*-t? És most hadd állítsam szembe Négyesy konkrét döntését és általános indoklását: „A *Groff*-nak ezt a helyesírását elég itt tudomásul venni; a szövegben átírtam a mai szokás szerint, az *ff*-nek úgy sincs jelentősége, Az *iffiu* alakot is átírom: *iffiu* (a kéziratban is vannak

rá esetek)” - „Semmit át nem írtam azonban, aminek valóságos kiejtésbeli vagy bármiféle egyéb jelentősége lehet.”¹⁵⁷ Mi sem könnyebb, mint egy ilyen nagy munkában ilyen kismérvű ellentmondásokra rámutatni. S kérdés: nem Négyesy döntése volt-e a helyes mégis? A megnyugtató választ nyelvészeti állásfoglalás eredményeképp lehetne kialakítani - más esetekben is. Zrínyi nyelvét és szövegeit nyelvtudományunk azonban manapság sajnálatosan nem kutatja. [END-p43]

A Négyesy-kiadás értékeit és fontosságát a korabeli kritikák közül a Király Györgyé rögzítette legtömörebben: „Igazán nagy értékű és módszer tekintetében példaszerű kiadás... Alapja nem a kézirat, mint Széchy kiadásában, hanem az editio princeps, mely a kéziratnál tökéletesebb formában adja a költeményeket; de azért pontosan számon veszi a jegyzetekben a kézirat eltéréseit. Így a kiadás a legkényesebb kutató igényeit is kielégíti. A jegyzetek a lehető leggondosabb philológiai apparátussal készültek: összefoglalóan, majd énekről énekre jelzik az átírást és igazításokat, a meghagyott sajátosságokat, a kézirat eltéréseit, eljárása tudományos kritériumait. A terjedelmes bevezetés nemcsak az eddigi kutatások összefoglalása, hanem sok új adattal is bővelkedik. Így az alapeszme katolikus szellemének kiemelése mellett hangsúlyozza a nemzeti és egyéni hősi vonásokat, a források között rámutat Janus Pannonius egyik elégiájára, és Silius Italicus *Punicá*-jára. A jegyzetek között érdekes a cím *Syrená*-jának a *Serin* név anagrammájával való magyarázata.”¹⁵⁸

Király joggal emeli ki a bevezető tanulmányt, amelynek értékeit nem itt kell taglalni. Csupán az jegyzendő meg róla, hogy a tárgyi jegyzetek, magyarázatok helyenkénti szűkszavúságáért Négyesy alighanem ezzel érezte felmenthetőnek magát. Mindenképpen kár, hogy a szövegkritikára koncentráló Négyesy a magyarázó jegyzeteket nem dolgozhatta ki részletesebben. Szinte teljesen eltekintett az átvételek, párhuzamok jegyzetanyagban való szerepeltetésétől, bár a költői művekhez használt forrásokat a bevezető tanulmányban ismerteti, s természetesen kellő hangsúllyal tér ki a Tasso-Zrínyi viszony alapvető kérdésére. A források alaposabb megvilágításának hiányát maga is érezte később, s hagyatékában fennmaradt jegyzetei bizonyítják, mily széleskörűen igyekezett tájékozódni Zrínyi olasz forrásai után, nem elégedve meg Arany *Zrínyi és Tasso*-jának alapvető megállapításaival.¹⁵⁹ A tárgyi magyarázatok főként a kötet vége felé gyérülnek, az *Arianna sírása* és a *Feszületre* például semmiféle magyarázó kommentárt nem kap. Hiányzanak a kötetből a mutatók is, mindenekelőtt a névmutató és egy szó-, illetve kifejezésjegyzék. A Széchy-Badics-kiadásban ez utóbbi bármily hiányos is, még mindig ez az egyetlen ilyen jellegű mutató Zrínyi költői műveire. Négyesy a mutatók elmaradásának hiányával is tisztában volt, s hagyatékából kitetszik, hogy csinált ilyen mutatókat. A *Turcol.* címmel ellátott mutató a *Szigeti veszedelem* török szereplőinek, neveinek, fogalmainak énekenkénti felsorolása.¹⁶⁰ Sokkal részletesebb összeállítás - akár kiadást is érdemelne - a *Zrínyiász személyzete* című összeállítás. Nagy pontossággal, az énekek, strófák, sorok megjelölésével tájékoztat szereplőkről, eseményekről, motívumokról; azt is megjelöli, kik szerepelnek „többször vagy tovább” stb. Ez a jegyzék 1918 ősze után készült,¹⁶¹ s azt bizonyítja, Négyesy tovább foglalkozott Zrínyi eposzával. [END-p44]

(Négyesy után)

1914 óta a fontosabb Zrínyi-kiadások a Négyesy László által sajtó alá adott kiadást követték. Így cselekedett 1952-ben a Magyar Klasszikusok sorozat Zrínyi-kötetét sajtó alá rendező Bán Imre és a válogató Klaniczay Tibor is. Bán Imre szövegközlése Négyesy „kritikai szövegén alapszik, azzal a változtatással, hogy végrehajtotta azt a kb. húsz szövegjavítást, amelyet már Négyesy valószínűsített”.¹⁶² Klaniczay Tibor 1958-ban Csapodi Csabával együtt adta ki két kötetben Zrínyi Miklós *Összes művei-t*. Klaniczay azt írja itt az 1914. évi kritikai kiadás sajtó alá rendezési elveiről, hogy Négyesy a *Syrena*-kódex és az editio princeps „gondos összevetésével a költő szándékához feltehetően legközelebb álló szöveget alakította ki”. Négyesy szövegét csak néhány helyen javította,

„szintén Négyesy javaslatait követve, aki jegyzeteiben még további, de általa már keresztül nem vezetett javításokat ajánl. E javításokat már Bán Imre 1952-ben megjelent Zrínyi-kiadása... is végrehajtotta”.¹⁶³ Az 1952. és 1958. évi kiadás szövegközlése ezek szerint nem különbözik egymástól. Klaniczay Tibor és Csapodi Csaba kiadásának mégis nagy jelentősége van. Egyrészt először közli egy kiadványban Zrínyi addig ismert összes műveit, a leveleket is; másrészt Négyesy szövegkiadói gyakorlatát követve azon mégis túllép, mert levonja egy népszerű modern kiadásban alkalmazható konzekvenciáit. Klaniczay ezekről így nyilatkozik:

„Négyesy modern helyesírásra írta át a szöveget, de gondosan ügyelt arra, hogy Zrínyi nyelvét érintetlenül hagyja... főként a magán- és mássalhangzók hosszúsága és rövidege terén kell igen nagy óvatossággal eljárni, mert e látszólag pusztán helyesírási régiességek valójában nyelvi eltéréseket jeleznek... Lehet, hogy Négyesy túl óvatos volt, és sok esetben bátran felrakhatta volna az ékezetet egyes magánhangzókra; de így még mindig kevesebb hiba történhet, mintha a helyesírás modernizálásának címén nyelvileg és ritmikailag elrontotta volna a szöveget. Mihelyt Zrínyi nyelvről és ritmikájáról többet fogunk tudni, revízió alá vehetjük majd Négyesy átírását, illetve sok esetben az átírás általa való mellőzését. Addig azonban a leghívebb szöveget akkor nyújtjuk, ha a minden egyes hangot külön megvizsgáló Négyesy eljárását, illetve szövegét követjük.

Mégis megengedhetőnek tartottunk néhány változtatást. Pl. a Négyesynél megtartott *minnyájan*, *egesség*, *fekügyél* stb. alakok helyett *mindnyájan*-t, *egészség*-et, *feküdjél*-t stb. írunk; bizonyos esetekben pedig a nyilvánvalóan csak írás-, nem pedig nyelvi, ejtésbeli sajátságot tükröző szokatlan rövid magánhangzókat hosszúakra írtuk át (pl. *rosz*, *aval*, *könyü*, *meszi* stb.). Egyebekben azonban óvakodtunk minden meggondolatlan modernizálástól és egységesí- [END-p45] téstől. Nem szabad megütközni azon, hogy ugyanazokat a szavakat sokszor különbözőképpen olvastatjuk, mert ez Zrínyi nyelvének a sajátságaiból következik.”¹⁶⁴

Szokatlanul részletes szövegkritikai eljárásmagyarázat egy népszerű kiadás utószavában! A példás filológiai hűség igénye és a kiváló előd iránti tisztelet tükröződik e sorokban. Az utószó feladatkijelölő jellege pedig azzal függ össze, hogy ez az 1958. évi kétkötetes Zrínyi az akkortájt tervezett új kritikai kiadás előmunkálatának tekinthető. Ez a jó húsz évvel ezelőtti időszak értékes periódusa a Zrínyi-kutatásoknak. A jeladás a kétkötetes 1958. évi kiadásán kívül Klaniczay jugoszláviai kutatóútjának beszámolója és a több Zrínyi-dolgozatot is közreadó Jenei Ferenc szövegkritikai tanulmánya volt (ItK 1959), de ide sorolhatók - hogy csak néhány fontosabb vállalkozásról essék szó - Képes Géza verstani (ItK 1961), Cennerné Wilhelmb Gizella ikonográfiai kutatásai (Folia Archaeologica, 1961-1965), Csapodi Csaba levélközlései (ItK 1962), Borzsák István forráskiegészítései (ItK 1964), illetve a Zrínyi-monográfia második, átdolgozott kiadásának megjelenése (1964), továbbá Perjés Géza hadtudományi nézőpontú Zrínyi-pályaképe (1965) és a *Szigetvári Emlékkönyv* is (1966). A Zrínyi-könyvtár feldolgozása ugyancsak megkezdődött: Tarnai Andor elkezdte a csáktornyai katalógusban hiányosan leírt könyvek meghatározását és a bejegyzések gondos számbavételét. Cédulaanyaga értékes forrása a további ilyen irányú vizsgálatoknak. Az irodalomtörténeti kézikönyv Zrínyi-fejezetét Bán Imre még friss eredmények figyelembevételével dolgozhatta ki (1964), az elkövetkező másfél évtized azonban csak Klaniczay néhány további tanulmányával biztosította a Zrínyi-kutatások folytonosságát. A szövegkritikai vizsgálódások abbamaradtak, 1958 óta nem jelentek meg Zrínyi összes művei. Zrínyi körül csak az 1977-ben megrendezett győri barokk-konferencia hozott némi élénkületet, elsősorban Szörényi László poétikai jellegű vizsgálódásaival (I OK 1979). A régi magyar irodalommal foglalkozó kutatások viszont éppen ebben az 1960-1975 közötti másfél évtizedben nagykorúsodtak: megszületett az irodalomtörténeti és a bibliográfiai kézikönyv szintézise, diszciplínánk eredményei nemzetközi képviselést kaptak. A Zrínyi-kritikai kiadás ügyét kívánatos volna újra napirendre tűzni. [END-p46]

A JEGYZETEKBE HASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK

J. Andritsch 1965 = Johann Andritsch: Studenten Und Lehrer aus Ungarn an der Universität Graz. Graz, 1965.

Arany 1859. = Arany János: Zrínyi és Tasso. BpSz 1859. = Arany János Összes művei. Szerk. Keresztury Dezső. X. köt. Prózai művek 1. Kiad. Keresztury Mária. Bp. 1962. 330-439.

Badics Gyöngyösi-kiad. I-IV. 1914-1937. = Gyöngyösi István Összes költeményei. I-IV. köt. Kiad. Badics Ferenc. Bp. 1914-1937.

Balassi 1959. = Balassi Bálint Szép magyar komédiája. A Fanchali Jób-kódex magyar és szlovák versei. Kiad. Ján Misianik, Eckhardt Sándor, Klaniczay Tibor. Bp. 1959.

Balassi-Rimay 1671. = Az Néhai Tekintetes és Nag[yság]os Vitéz Úrnak, Gyarmati Balassi Bálintnak, És Amaz jó emlékeztü Isteniben boldogul ki múlt Néhai Nemzetes Rimai Janosnak Igaz haza fiának, és a' Magyar nyelvnek két ekességének Istenes Eneki, Mellyet a' Váradí negyedik Editio szerint egynehány új Enekekkel és Imádságokkal ki-botsátott: Lötsén, Bréver Sámuel, 1671. OSZK RMK I. 118/a.

Bán 1962. = A barokk. Bevezette, válogatta, fordította és magyarázta Bán Imre. Bp. 1962.

Bán 1971 = Bán Imre: Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI-XVIII. században. Bp. 1971.

Bartal 1894. = Bartal Antal: Találkozások a classicus és modern költészetben. EPhK 1894. 625-856.

Bd. = Band

Bialostocki 1982. = Jan Bialostocki: Régi és új a művészettörténetben. Szerk. és bev. Marosi Ernő. Bp. 1982.

Bibl. = Biblioteca

Bibl. Vaticana = Biblioteca Apostolica Vaticana

Bibl. Zr. 1893. = Bibliotheca Zrinyiana. Die Bibliotliek des Dichters Nicolaus Zrinyi. Wien, 1893. Verlag von S[igmund] Kende.

BpSz = Budapesti Szemle

BZ = Bibliotheca Zrinyiana (A zágrábi NSB Zrínyi-gyűjteményének jelzeteiben)

Glauser 1934. = Clauser Mihály: A Zrínyiász sorsa (1651-1859). Bp. 1934.

Csokonai I-II. 1973. = Csokonai Vitéz Mihály Minden munkája. I-II. köt. Kiad. Vargha Balázs. Bp. 1973.

Derényi 1940. = Derényi Mária: A Zrínyiász Alderánja. EPhK 1940. 235-242.

A. Di Francesco 1979. = Amedeo Di Francesco: Kőszikla és forgósél: jelképek a Szigeti veszedelemben. MTA I OK 1979. 293-308.

Drasenovich 1932. = Drasenovich Mária: Zrínyi Miklós könyvjegyzetei. Pécs, 1932.

Eckhardt Balassi-kiad. I-II. 1951, 1955. = Balassi Bálint Összes művei. Kiad. Eckhardt Sándor. I-II. köt. Bp. 1951, 1955.

Eckhardt: Balassi-tan. 1972. = Eckhardt Sándor: Balassi-tanulmányok. Kiad. Komlós Tibor. Bp. 1972.

Eckhardt Rimay-kiad. 1955. = Rimay János Összes művei. Kiad. Eckhardt Sándor. Bp. 1955.

EphK = Egyetemes Philologiai Közlöny

Fabó: Vitnyédy 1871. I-II. = Vitnyédy István levelei. Kiad. Fabó András. Magyar Történelmi Tár, 1871. XV. 7-272., XVI. 7-268. (I: 1652-1662., II: 1663-1664.)

FK = Filológiai Közlöny

Heller 1925. = Heller Bernát: A Biblia a költő Zrínyi Miklós műveiben. Bp. 1925.

Sc. Herrico 1980. = Kovács Sándor Iván: Zrínyi tűzhányóképei és Scipione Herrico Etna-ódája. ItK 1980. 266-284. (Átdolgozva: Király E.-Kovács S. I. 1983. 183-203.)

Horváth 1979. = Horváth Iván: Telegdi Kata verses levele.=A régi magyar vers. Szerk. Komlós Tibor. Bp. 1979. 161-180.

Horváth 1982. = Horváth Iván: Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben. Bp. 1982.

id. = idézett

Id. = Idilium

Imre S. 1878. = Imre Sándor: Az olasz költészet hatása a magyarra. BpSz 1878.=Irodalmi tanulmányok. II. köt. Bp. 1897. 5-147.

It = Irodalomtörténet

ItK = Irodalomtörténeti Közlemények

Iványi = Iványi Béla: Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon. II. rész. 1601-XIX. század. MTA Kvt Ms 5301/5. (Időközben megjelent: A magyar könyvkultúra múltjából. Iványi Béla cikkei és anyaggyűjtése. Szerk. Herner János és Monok István. Szeged, 1983. Adattár... 11.)

Jenei 1959. = Jenei Ferenc: Jegyzetek a Szigeti veszedelem szövegéről. ItK 1959. 84-89.

Jenei 1964. = Jenei Ferenc: A szerelmes Zrínyi. A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve, 1964. 35-49.

Kardos 1932. = Kardos Tibor: Zrínyi, a költő a XVII. század világában. Bp. 1932. Irodalomtörténeti Füzetek 45.

Kardos Petrarca-kiad. 1967. = Francesco Petrarca Daloskönyve. Kiad. Kardos Tibor. Bp. 1967.

Király E. 1983. = Király Erzsébet: Tasso és Zrínyi. A Szigeti veszedelem olasz epikai modelljei. 1983. Kandidátusi értekezés kézírata.

Király E.-Kovács S. I. 1983. = Király Erzsébet - Kovács Sándor Iván: „Adria tengernek fönnforgó habjai”. Tanulmányok Zrínyi és Itália kapcsolatáról. Bp. 1983. (Nem közös tanulmány esetén a szerző neve dőlt betűvel.)

Király Gy. 1920. = Zrínyi és a renaissance. Nyugat, 1920. = Király György: A filológus kalandozásai. Kiad. Kenyeres Ágnes. Bp. 1980. 207-216.

Klanciczay 1964. = Klanciczay Tibor: Zrínyi Miklós. 2., átdolg. kiad. Bp. 1964.

Klanciczay-kiad. I. 1958. = Zrínyi Miklós Összes művei. I. köt. Kiad. Klanciczay Tibor. Bp. 1958.

Klanciczay-Csapodi-kiad. II. 1958. = Zrínyi Miklós Összes művei. II. köt. [Levelek.] Bp. 1958. Kiad. Klanciczay Tibor és Csapodi Csaba.

Kovács-Szigeti 1981. = Kovács Katalin - Szigeti Csaba: „Az idő és hírnév” verstörténeti megközelítésben. Az ún. „szegedi számítógépes csoport” előadása. Lásd Verselemző vitaülés 1981.

Kvt = Könyvtár

Loósz 1892. = Loósz István: Arianna sirása. EPhK 1892. 717-724.

Majláth 1891. = Majláth Béla: Zrínyi, a költő könyvtára. Akadémiai Értesítő, 1891. 400-416.

Marino: L'Adone. Ed. G. Pozzi. I-II. = 1976. = Tutte le opere di Giovan Battista Marino. Vol. II. L'Adone. A cura di Giovanni Pozzi. Tomo I-II. Milano, 1976.

Marino: La galeria. Ed. M. Pieri. I-II. 1979. = Giovanni Battista Marino: La galeria. A cura di Marzio Pieri. Tomo I-II. Padova, 1979.

Marino: La Lira. I-III. 1614. = La Lira del Cavalier Marino... Parte I-III. In Venetia 1602. OSZK Po. It. 305. Részletes címléírás: IV. fej. 18. jegyzet.

Marino: La Sampogna. 1621. = La Sampogna del Cavalier Marino... In Venetia 1621. MTA Kvt 525.321. Részletes címléírás: IV. fej. 64. jegyzet.

Marino: Opere. Ed. A. Asor Rosa. 1967. = Giambattista Marino: Opere. A cura di Alberto Asor Rosa. Milano, 1967.

Marino: Rime. I-II. 1602. = Rime di G. B. Marino... In Venetia 1602. MTA Kvt 550.354. Részletes

címleírás: IV. fej. 15. jegyzet.

Marót 1958. = Marót Károly: Ovidius, a mindenki költője. MTA I OK 1958. 51-64.

Mészöly 1918. = Mészöly Gedeon: A költő Zrínyi ügyvivőjének leveleskönyvéről. Magyar Nyelv, 1918. 105-110.

MKSz = Magyar Könyvszemle

MTA = Magyar Tudományos Akadémia

MTA I OK= A Magyar Tudományos Akadémia I., Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei

Négyesy 1920. = Négyesy László: Zrínyi prózai munkáinak új kiadása. BpSz 1920. 182. köt. 12-50.

Négyesy-kiad. 1914. = Gróf Zrínyi Miklós művei. I. köt. Költői művek. Kiad. Négyesy László. Bp. 1914.

NSB, Zágráb = Nacionalna i Sveučilisna Biblioteka, Zágráb

NytSz = Magyar Nyelvtörténeti Szótár. I-III. köt. Szerk. Szarvas Gábor és Simonyi Zsigmond. Bp. 1890-1893.

OL = Országos Levéltár

OSZK = Országos Széchényi Könyvtár

Ovidius-Devecseri 1975. = Publius Ovidius Naso: Átváltozások [Metamorphoses]. Ford. Devecseri Gábor. Bp. 1975.

Petrarca: Il Canzoniere. Ed. G. A. Scartazzini 1883 = Il Canzoniere di Francesco Petrarca. Riveduto nel testo e commento da G. A. Scartazzini. Leipzig, 1883.

Il Petrarca. Ed. A. Vellutello. 1568. = Il Petrarca con l' espositione di M. Alessandro Vellutello... In Venetia... MDLXVIII. Zágráb: NSB BZ 274. Részletes címleírása a III. fej. 23. jegyzetéhez tartozó szövegben.

Pirnát 1982. = Pirnát Antal: Hozzászólás „A lírikus Zrínyi” 1982. december 16-i egyetemi vitáján. Kézirat.

Piszarevics 1901. = Piszarevics Sándor: A magyar és horvát Zrínyiász. Zágráb, 1901.

RMK I-III. = Szabó Károly-Hellebrant Árpád: Régi Magyar Könyvtár. I-III. köt. Bp. 1879-1898.

RMKT XVII. 1-10. = Régi Magyar Költők Tára, XVII. század 1-10. köt. Bp. 1959-1981.

RMNy I. = Régi magyarországi nyomtatványok 1473-1600. Szerk. Borsa Gedeon és mások. Bp.1971.

Rózsa 1973. = Rózsa György: Magyar történetábrázolás a 17. században. Bp. 1973.

Sántay 1915. = Sántay Mária: Zrínyi és Marino. Bp. 1915.

Syrena-utószó 1980. = Kovács Sándor Iván: Utószó az „Adriai tengernek Syrenaia” hasonló kiadásához. Bp. 1980.

Széchy I-V. 1896-1902. = Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós 1620-1664. I-V. köt. Bp. 1896-1902.

Széchy-Badics-kiad. 1906. = Gróf Zrínyi Miklós Költői művei. Sajtó alá rend. Széchy Károly. Kiad. és bevezette Badics Ferenc Bp. 1906.

Széphistóriák 1975. = Széphistóriák. Kiad. Komlós Tibor. Bp.

Sz. V. = Szigeti veszedelem

Szörényi 1974. = Szörényi László: A jezsuiták és a magyar honfoglalási epika fordulata. = Irodalom és felvilágosodás. Szerk. Szauder József-Tarnai Andor. Bp. 1974.

Szörényi 1979. = A Szigeti veszedelem és az európai epikus hagyomány. MTA I OK 1979. 281-292.

Szűcs 1897, 1900. = Szűcs István: Zrínyi és Faludi idilljeinek viszonya Vergiliuséhoz. A máramarosszigeti kegyes-tanítórendi algyimnasium Értesítője az 1896-97. tanév végén. Máramarossziget, 1897. 3-28. A tanulmány alig eltérő változata: Vergilius hatása idillköltészetünkre. Nyitra, 1900.

Takáts: Zr. levelek 1929. = Takáts Sándor: Magyar küzdelmek. I. köt. Bp. 1929. 103-181.

TT = Történeti Tár

Varjas Balassi-kiad. 1981. = Balassi Bálint Összes versei és Szép magyar comoediája. Kiad. Varjas Béla. Bp. 1981.

Vas 1948. = Vas István: Jegyzet Zrínyi kilenc sorához. Válasz, 1948. = Az ismeretlen isten. Bp. 1974. 947-953. (Új címe: Jószerencse. Jegyzet Zrínyi kilenc soráról.)

L. T. Váli 1898. = Ludovicus T. Váli: De locis poeticis qui congruunt in operibus P. Ovidii Nasonis et Nicolai Zrínyi. Cassoviae 1898.

Várady I. 1933. = Várady Imre: La letteratura italiana e la sua influenza in Ungheria. Vol. I. Roma, 1934.

Vergilius-Lakatos 1973. = Vergilius Összes művei. Ford. Lakatos István Bp. 1973.

Verselemző vitaülés 1981. = Az MTA Verstani Munkabizottsága és az MTA Irodalomtudományi Intézete Irodalomelméleti Osztálya 1981. december 17-18-án rendezett verselemző vitaülése. Előadók: Elek István, Elekfi László, Horváth Iván, Szepes Erika, Szerdahelyi István, Szilágyi Péter, a „szegedi számítógépes csoport” (Kovács-Szigeti 1981). Időközben megjelent: „Az idő és hírnév.” Zrínyi három epigrammájának ritmikája. Szerk. Kecskés András. Bp. 1984.

Waldapfel 1938. = Waldapfel József: Balassi, Credulus és az olasz irodalom. Bp. 1938. Irodalomtörténeti

Füzetek 61.

P. Zrinski 1957. = Petar Zrinski: Adrijanskoga mora Sirena. Priredio Tomo Matic. Zagreb, 1957.

Zr. Péter 1660. = Adrianszkoga mora Syrena: Groff Zrinski Petar. Velence, 1660. MTA Kvt R. M. Ir. III. 501.

Zr. = Zrínyi

Zr. epigrammái 1982. = Zrínyi Miklós: „Mint Hektor Trójának...” Bemutatja Kovács Sándor Iván. Bp. 1982. Kézirattár-sorozat.

Zr. kiállítás 1618-1918. = 1618-1918. Zrínyi-kiállítás. Gróf Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér születésének háromszázados évfordulója alkalmából rendezte a Magyar Tudományos Akadémia. Bp. 1919. Az előszót írta Ferenczi Zoltán.

Zr. tanulmányok 1979. = Kovács Sándor Iván: Zrínyi-tanulmányok. Bp., 1979.

I. ZRÍNYI KÖLTŐI MŰVEINEK KÉZIRATOS ÉS NYOMTATOTT SZÖVEGHAGYOMÁNYA

- ¹ Ferenczi Zoltán: *Zrínyi-ereklyék*. Akadémiai Értesítő, 1920. 204.
- ² Erdélyi Pál ismertetése Kende *Bibliotheca Zrinyiana*-járól: MKSzle 1893. 355.
- ³ A Szluha-Toldy levelezés (1874-1875): MTA Kvt Ms 7456/221-225, Ms 5069/120. A leveleket Orlovsky Géza publikálja: *A Zrínyi-könyvtár öt katalógusa*. Sajtó alatt.
- ⁴ TT 1881. 367-371, 569-581. 1882. 188-200, 380-387. Új kiadása: *Szakácmesterségnek könyvecskéje...* Kiad. Király Erzsébet. A bevezető tanulmányt írta Kovács S. I. Bp. 1981.
- ⁵ A felolvasás önállóan is megjelent: *Szluha László emlékezete és a Zrínyi-könyvtár*. Bp. 1880.
- ⁶ Ferenczi Z.: *I. m.* 205.
- ⁷ Vö. Majláth 1891. 400-409.
- ⁸ Erdélyi P.: *I. m.* 355.
- ⁹ Kanyaró Ferenc: *Bibliotheca Zrinyiana*. EPhK 1893. 422.
- ¹⁰ Vö. Erdélyi P.: *I. m.* 355. *A magyar irodalomtörténet bibliográfiája 1772-ig* (Bp. 1972. 479, 485) Alexander Kendét említi, pedig korábban *A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében* c. kiadvány is (Szerk. Kovács Máté. Bp. 1963. 689) Sigmundról beszél.
- ¹¹ Majláth 1891. 400-416.
- ¹² Vö. Uo. 401.
- ¹³ Vö. Széchy I. 1896. VIII-IX.
- ¹⁴ Négyesy-kiad. 1914. 373.
- ¹⁵ Ez a nagyszabású kiállítás egy „szerencsés” filológiai tévedésnek köszönhető. Hiába tisztázta Kanyaró Ferenc már 1889-ben (Figyelő, XX. 81-94), hogy Zrínyi születési éve 1620, Takáts Sándor, Lukinich Imre és maga Ferenczi 1917 és 1919 között ismét vitázni kezdtek a kérdéstről (vö. Klaniczay 1964. 22), és az 1618. év került előtérbe. Ha nem így történik, Trianon esztendejében már biztosan nem lesz Zrínyi-kiállítás a magyar fővárosban. Zrínyi születési évéről lásd még az 1618 mellett érvelő Négyesy László feldolgozásra váró, kiadatlan jegyzeteit: MTA Kvt Ms 715/13.
- ¹⁶ A bevezetés VI. lapján megjegyzik, hogy „a nehéz idők miatt... nem érkezhettek be [ti. a kiállításra] a Teleki-család marosvásárhelyi családi levéltárának nagybecsű Zrínyi-iratai... Ez utóbbiak pl. míg is Budapesten vannak elcsomagolva.” Feltárt ez a forrásanyag?
- ¹⁷ A katalógus zágrábi jelezete: NSB R 3579. Mikrofilmje: MTA Kvt A 261/VI. A jegyzéket Kende közölte: Bibl. Zr. 1893. 51-84. A számadatokat Orlovsky Géza id. tanulmánya alapján adom.
- ¹⁸ OSZK Fol. Hung. 1762. 116-142b. A jegyzék egy vastag fedelű füzet, fedelén az 1662. évi csáktornyai katalógus címe. Csontos ezt a füzetet vitte magával Vötteuba és ebbe jegyzetelt.
- ¹⁹ Majláth 1891. 402.
- ²⁰ Bibl. Zr. 1893. 45-48.
- ²¹ Vö. Zr. kiállítás. 1618-1918. További példák helyett a Zrínyi-könyvtár 1983 novemberében megindult módszeres feldolgozásának eddigi - szaktanulmányban még nem publikált - eredményeire utalok. Hausner Gáborral és Orlovsky Gézával együtt Zágrábban átvizsgáltuk azt a 169 BZ-jelzetű könyvet (a több kötetből, illetve a kolligátumokból adódóan ez 235 cím), amelyeknek a Zrínyi-könyvtárhoz való tartozása valamiért vitásnak mondható. E könyvek közül mindössze 26 kötetben található Wlassim-, 1 kötetben pedig Daun-bejegyzés, de csak két possessor-utalás XVII. századi. Vö. útibeszámolómmal: *Zrínyi földjén*. Népszabadság, 1983. dec. 16. Az érdemi tudományos összefoglalásra az 1984-ben Klaniczay Tibor vezetésével folytatódó kutatások után kerülhet sor.
- ²² Vö. Király E.-Kovács S. I. 1983. 16. Az 1636. évi guidát Ferenczi is átsorolta Zrínyi Miklós könyvei közé: Zr. kiállítás. 1618-1918. 472. sz. (Zrínyi Ádám könyvtárának rekonstruálása külön bonyolult kérdés, ennek megoldása is az újabb kutatásoktól várható.)
- ²³ Drasenovich 1934. 8.
- ²⁴ Mikrofilmje: MTA Kvt A 268/IV.
- ²⁵ Klaniczay Tibor tanulmányútja Jugoszláviában. ItK 1959. 163.
- ²⁶ Vö. *Magángyűjtemények Magyarországon 1551-1721. Könyvtárjegyzékek bibliográfiája*. Szerk. Monok István. Szeged, 1981. 103. A könyvtár vizsgálatába újabban Monok István és Koczinszky Éva is bekapcsolódott: ők az 1662. évi katalógusban szereplő könyvek feldolgozását végzik el.
- ²⁷ Vö. Kovács S. I.: *Zrínyi Miklós könyvtárában*. Új Tükör, 1979. május 13., *Tallózás Zrínyi Miklós könyvtárában és egy ismeretlen Zrínyi-arckép*. = Zr. tanulmányok 1979. 154-170. Továbbá: *Király E.-Kovács S. I. 1983. 80-96.*

- ²⁸ Szörényi 1979. 284.
- ²⁹ Zr. kiállítás. 1618-1918. 353. sz.
- ³⁰ Vö. a III. 4. fejezettel.
- ³¹ Zr. kiállítás. 1618-1918. 490, 467, 329. Tisztázásra vár: mikor és hogyan kerülhettek ezek a könyvek a Zrínyi-könyvtárba? Megjegyzem, hogy pontos számításokat (pl. a kolligátumok esetében) nem végeztem, s nem kontrolláltam Orlovsky G. számadatait sem.
- ³² Bibl. Zr. 1893. XIX.
- ³³ Horváth. János jellemzi így Zrínyi könyvtárát: *A magyar irodalom fejlődéstörténete* Bp. 1976. 144-145.
- ³⁴ Kendét és másokat követve a Zr. tanulmányok 1979. 193. lapján is saját kezű jegyzékről esik szó. De a kételyt lásd már: Sc. Herrico 1980. 266. A végleges meggyőződést pedig *Szakácsmesterségnek könyvecskéje...* Id. kiad. 435. Orlovsky G. mutat rá id. tanulmányában, hogy Kende a csáktornyai jegyzéket sok hibával közli.
- ³⁵ Anélkül, hogy hivatkozna rá, a Zrínyi-könyvtárról szólva Klaniczay id. ItK-beli beszámolóját követi *A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében* (id. kiad. 194) tájékoztatása. A hivatkozás - „Vö. Zolnai Béla kézirati anyagával (Irod. tört. Intézet.)” - megtévesztő, mert úgy tűnik, hogy a Klaniczaytól merített információk Zolnaira mennek vissza. Zolnai neve valószínűleg azért került ide, mert maradt utána Zrínyi-anyag; Klaniczay Tibor tájékoztatása szerint kivonatok a Zrínyi-könyvtár köteteiből.
- ³⁶ Zolnai Béla csak egy francia és egy magyar nyelvű Zrínyi-tanulmányt tett közzé (*Nicolas Zrínyi humaniste et européen*. La Nouvelle Revue de Hongrie, 1937. 8-12., *Zrínyi világa*. Magyar Szemle, 1938. 191-200), de pályája során rendszeresen olvasta és véleményezte a Zrínyi-irodalmat. Az MTA Kvt-ba került értékes Zrínyi-gyűjteménye kötetekbe gyűjtött s többnyire alaposan megjegyzetelt különlenyomatokból áll. Drasenovich disszertációját Koltay-Kastner Jenő dedikálta neki (MTA Kvt 474.712 jelzetű, *Zrínyi II*. feliratú kolligátum), s Zolnai Drasenovich művét is végigglosszázta. Hogy Zágrábban személyesen is kutatott, azt a Drasenovich által közölt függelék kiegészítése mutatja. Zolnai a megjegyzetelt könyvek listáját közel 30 mű adataival egészíti ki!
- ³⁷ Zágráb: NSB R 4090. Mikrofilmje: MTA Kvt A 262/II.
- ³⁸ Négyesy-kiad. 1914. 373-374, 467-469.
- ³⁹ Az Egyetemi Könyvtár Hd ívr. 15 jelzetű fényképmásolatát bejegyzése szerint 1914 júniusában „készítette ifj. Weinwurm Antal, a M. t. Akadémia megbízásából. Ezt a másolatot az 1918. évi Zrínyi-kiállításon is bemutatták. (Ferenczi jegyzékében a 48. sz.) A lefényképeztetést - „érző lemezekkel... eredeti nagyságban”- Négyesy szorgalmazta, s az volt az elképzelése, hogy a másolatokból a budapesti és a kolozsvári egyetem modern filológiai szemináriuma is kapjon egy-egy példányt tanulmányozás végett. Zrínyi-kiadása 375. lapján is utal rá: megvolna „az értelme, ha a zágrábi kézirat betű szerinti kiadása megjelennék”. Lásd 1914-ben kelt levélfogalmazványát, kiadva: Syrena-utószó 1980. 61. A *Syrena*-kódex fényképmásolatából bekötött példányai vannak az MTA Kvt-ának (Ms 10. 370, Ms 10.369/I-II) és az OSZK-nak: Fol. Hung. 1417.
- ⁴⁰ Zr. tanulmányok 1979. 159.
- ⁴¹ Syrena-utószó 1980. I. h.
- ⁴² Vö. Klaniczay 1964. 357.
- ⁴³ Széchy-Badics-kiad. 1906. XXV.
- ⁴⁴ Négyesy-kiad. 1914. 374.
- ⁴⁵ Széchy-Badics-kiad. 1906. XXIX.
- ⁴⁶ Piszarevics 1901. 12-20.
- ⁴⁷ Jenei 1959. 87.
- ⁴⁸ Piszarevics 1901. 9-10.
- ⁴⁹ OSZK Fol. Hung. 1762. 142b.
- ⁵⁰ Széchy II. 1898. 148.
- ⁵¹ Négyesy-kiad. 1914. 375, 452.
- ⁵² Vö. Uo. 372. A hagyatékában megőrzött jegyzetek a horvát fordításra vonatkozó tudnivalók forrásaként Margalits horvát történelmi okmánytárát tüntetik fel. Lásd MTA Kvt Ms 716/a 1. 43a.
- ⁵³ Uo. 373-774, 469.
- ⁵⁴ Piszarevics 1901. 13. és Négyesy-kiad. 1914. 395. ugyancsak jelzi. Négyesy arra is céloz (398,395), hogy a Széchy-Badics-kiadásban ez a javítás nem szerepel, de hozzájárul a korrekcióval feleslegessé vált (és át is húzott) margójegyzet! A Széchy-Badics-kiadás jegyzeteire a továbbiakban nem hivatkozom.
- ⁵⁵ Vö. Bibl. Zr. 1893. XI.; Piszarevics 1901. 14, 15. Négyesy ez a két javítás „nem érdekli”, mert a bécsi kiadásban is ugyanez áll.

- ⁵⁶ Vö. Bibl. Zr. 1893. XI.; Piszarevics 1901. 16. és Négyesy-kiad, 1914. 417.
- ⁵⁷ Vö. Piszarevics 1901. 19.
- ⁵⁸ Uo. i. h.
- ⁵⁹ Uo. 8.
- ⁶⁰ Vö. Bibl. Zr. 1893. XIII.; Négyesy-kiad. 1914. 449.
- ⁶¹ Uo. 374.
- ⁶² Uo. 403. Az áthúzott strófákat már Kende közli: Bibl. Zr. 1893. XII.
- ⁶³ Négyesy-kiad. [1914. i. h.](#) Továbbá: Bibl. Zr. 1893. XI.; Piszarevics 1901. 13.
- ⁶⁴ Piszarevics 1901. 14. szerint a *hosa* Zrínyi javítása. Nem így van.
- ⁶⁵ A „hadakozó, nyúzó, fosztó” XVI. századi nagyúr neve Bornemisza Péternél: *Móré. Vö. Ördögi kísértetek* (1587). Kiad. Eckhardt Sándor. Bp. 1955. 207-208, 281. A bástyáról lásd Istvánffy Miklós: *A magyarok történetéből*. Ford. Juhász László. Bp. 1962. 314.
- ⁶⁶ Négyesy-kiad. 1914. 377, 460.
- ⁶⁷ Uo. 403.
- ⁶⁸ MTA Kvt Ms 716/a 4. Vö. Király E.-Kovács S. I. 1983. 179.
- ⁶⁹ Klaniczay 1964. 359. Vö. még Kiss Kornél: *A Szigeti veszedelem versszakainak számáról*. ItK 1955. 464-465.
- ⁷⁰ Négyesy-kiad. 1914. 401-403.
- ⁷¹ RMKT XVII. 6. 90.
- ⁷² Zolnai Béla: *A látható nyelv*. Bp. 1926. 15.
- ⁷³ Lelőhelye: Zágráb: NSB R 4082. Mikrofilmen: MTA Kvt C 1814. Az első közlés: Majláth 1891. 413.
- ⁷⁴ Bibl. Zr. 1893. XVII, 85-86.
- ⁷⁵ Széchy IV. 1900. 46-47. Ugyanitt, a 299. lapon Széchy is eredeti kéziratáról beszél.
- ⁷⁶ Négyesy-kiad. 1914. 357-359, 452-453. (Az *őnekelhessek* alakhoz hasonló a Syrena-kódexben - XII. ének, 81, 3. - a „Sirena ünke”. Az *őnek, ünke* eszerint Zrínyi másoló deákjainak nyelvére-írásmódjára jellemző. Négyesy kiadása nem jelzi.)
- ⁷⁷ Uo. 352.
- ⁷⁸ Uo. 450.
- ⁷⁹ Eddig csak Zrínyi leveleivel vetették össze a *Syrena-kódexet* (Trócsányi Zoltán: *Szerző és nyomdák*. MKsz 1957. 268. Idézi Jenei 1959. 84), megállapítván, hogy azonos nyelvjárási jellegzetességeket mutatnak. A bécsi nyomtatvány eltérő nyelvjárási sajátosságainak eredetét, a Cosmerovius-nyomda korrektorának személyét nem keresték. A kérdés vizsgálatához lásd a 121. jegyzetet.
- ⁸⁰ ItK 1959. 163.
- ⁸¹ Klaniczay 1964. 105, 379, 380, 383, 384.
- ⁸² Lásd a 27. jegyzetben idézett beszámolókat. A két példa: Zr. tanulmányok 1979. 163-164. Továbbá: Zr. epigrammái. 1982.
- ⁸³ Drasenovich 1934. 32.
- ⁸⁴ Klaniczay 1964. 658.
- ⁸⁵ A Bonfini-kötet (Zágráb: NSB BZ 264) 519. lapján.
- ⁸⁶ Klaniczay-kiad. I. 1958. 593.
- ⁸⁷ Drasenovich 1934.32. Az említett Bonfini-kötet 569. lapján.
- ⁸⁸ Kardos Tibor: *Régi könyvjegyzetekről. Zrínyi széljegyzetei, avagy „moderator Hungariae”* Könyvtári Szemle, 1935. 142. Bonfini-t Kardos idézi magyarul.
- ⁸⁹ Klaniczay-kiad. I. 1958. 461. Vö. még 485. Továbbá: Sz. V. VI. 48, 4.
- ⁹⁰ Bibl. Zr. 1893. IX-X, 4.
- ⁹¹ Majláth 1891. 413.
- ⁹² Széchy I. 1896. 305.
- ⁹³ Négyesy-kiad. 1914. 451-452.
- ⁹⁴ Vö. a 124. aforizma befejezésével: „kévánom az Istentől az *jó szerencsét* és semmit mást. *Sors bona, nihil aliud*”. Klaniczay-kiad. I. 1958. 559. Zrínyi tehát így fordítja jelmondatát.
- ⁹⁵ Zágráb: NSB BZ 197.
- ⁹⁶ Klaniczay-kiad. I. 1958. 474, 528. Mindkét helyre utal Drasenovich 1934. 27.
- ⁹⁷ Klaniczay 1964. 392.
- ⁹⁸ Klaniczay 1964. 64. Ugyanitt Klaniczay Drasenovich nyomán azt is megjegyzi: „Egy strófát, amit magyarra is

lefordított, éppen Marino *L'Adone*-jának utolsó lapjára írta.”

⁹⁹ A Bibl. Zr. 1893. 19. lapján: „*L'Adone... In Venetia, dal Sarzina... s. d. (1626)*”. Mai zágrábi jelzete: NSB BZ 143. A zágrábi katalóguscédulán a megjelenés éve: 1623! Drasenovich (1934. 29) következetlen átírással közli, a prózasor verses voltát nem veszi észre. Vö. Zr. tanulmányok 1979. 160-161. A Zr. epigrammái 1982. 14. lapján sajtóhiba; „amanri” helyett „amaní” olvasandó.

¹⁰⁰ Zágráb: NSB BZ 220. A madrigál első négy sorát lásd már: Bibl. Zr. 1893. 9. Drasenovich (1934. 28) ezt is olvasati hibákkal adja. Az első sor utolsó szava mindkettejükénél: *fruge*; a Zr. tanulmányok 162. lapján is így. A helyes szöveg: Zr. epigrammái 1982. 15.

¹⁰¹ Zrínyi olasz madrigáljának forrását Klaniczay Tibor fedezte fel. Lásd erről e könyv 353. lapján olvasható kiegészítő megjegyzésemet.

¹⁰² Drasenovich 1934. 61.

¹⁰³ Istvánffy Miklós: *Historiarum de rebus Ungaricis libri XXXIV*. Köln, 1622. Lib. XXII. 460. Zágráb; NSB BZ 366.

¹⁰⁴ Vidovich György fordítása: *Magyarország története 1490-1606*. II. köt. Debrecen, 1871. 518.

¹⁰⁵ Először Kende közölte: Bibl. Zr. 1893. EK, 28. Drasenovich (1934. 28) Kendét követi, kihagyja azonban az *et* szót. Vö. még Klaniczay 1964. 76. De az én első közlésem sem hibátlan. A már Kendénél olvasható *summa* a Zr. epigrammái 1982. 15. lapjára és Weöres Sándor *Három veréb*-antológiájába is átkerült (I. köt. Bp. 1982. 2. kiad. 356). Helyesen *summae* - így idézve lásd Király *E.-Kovács S. I.* 1983. 58.

¹⁰⁶ Weöres Sándor fordításának kézírathasonmását lásd Zr. epigrammái 1982. 22.

¹⁰⁷ A disztichon szerzőségével kapcsolatban Klaniczay Tibor óvatosságra int: az attribúció nem tekinthető százszázalékosnak. Idézet-enciklopédiákban nem találtam; Bán Imre emlékezete sem tudja korábbi szerzőhöz kötni. Megjegyzem utólag, hogy az ún.. Wittenbergi album Zrínyi-könyvtárbeli példányában (Zágráb: NSB BZ 72), a 9a lapon, egy epigramma *Sors bona...* kezdetű sora mellett függőleges tollvonás látható: ez a költő figyelmen kívül hagyása lehet. Felfigyelhetett tehát a 8b lapon olvasható *virtutis imago* kifejezésre is.

¹⁰⁸ Jacobus Schrenkius a Notzing: *Imperatorum regum atque... clarissimorum virorum imagines*. Innsbruck, 1601. 76a. Zágrábi jelzete: NSB BZ 1.

¹⁰⁹ A kötéstábla belső felén nyomtatott ex libris: *Antho[niu]s Jonas Kiliantse / Medicinae / Doctor et Professor. És egy kézírásos possessor-bejegyzés; az áthúzások miatt nehezen olvasható: Ad Vsum T <homae> B <alasy> 1. 6. 4. 7. Ekkor tehát még másé volt a könyv, de ugyanezen esztendőben már Zrínyi is könyvtárába iktathatta. Ki lehetett ez a Balassi Tamás? Klaniczay utal rá (1964. 609), hogy a Zrínyi-könyvtár Herberstein-kötetében „Balassa István 1570. évi bejegyzését olvashatjuk”. Balassi István, Detrekő ura - akinek Bornemisza Péter prédikációit ajánlotta - Zrínyi Ilonát, a szigetvári hős lányát vette feleségül; lehetséges, hogy Tamás az ő kései rokonuk volt. Vö. Nagy Iván: *Magyarország családot címerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. I. köt. Pest, 1857.123.*

¹¹⁰ Klaniczay 1964.357.

¹¹¹ 1650. szept. 23-án Zrínyi azt írja Batthyány Ádámnak: „Szerelmes feleségem az éjjel meghalván”; a dec. 6-án kelt temetési meghívóban viszont az áll: „irtózatossá váló fájdalmas betegség után, a most elmúlt szeptember hónap 24. napján a sors elragadta”. Vö. Klaniczay-Csapodi-kiad. II. 1958. 134, 138.

¹¹² „Adriai tengernek Syrenaia. Groff Zrini Miklósé.” Iványi 71a.

¹¹³ Négyesy-kiad. 1914. 374.

¹¹⁴ A javítások számbavételét és magyarozatát lásd már Széchynél (DL 1898. 7-18) és Négyesynél (Zrínyi-kiad. 1914. 373, 389, 403, 417, 441-442). Összefoglalásuk: Klani-czay 1964. 357-358.

¹¹⁵ Széchy II. 1898. 18.

¹¹⁶ Széchy-Badics-kiad. 1906. XXXIII-XXXIV.

¹¹⁷ Négyesy-kiad. 1914.422. A Széchy-Badics-kiadásban szerepel a kiegészítés.

¹¹⁸ Arany 1859. 406.

¹¹⁹ Vö. Arany János *Összes művei*. VI. köt. Kiad. Voinovich Géza. Bp. 1952. 70-88.

¹²⁰ Négyesy-kiad. 1914. 431.

¹²¹ Pirnát 1982. 1-4. Ugyanitt a *Syrena*-kötet korrigálásának és tipografizálásának kérdésében is állást foglal: „Valószínű, hogy hangtani és helyesírási szempontból a korrektúrát nem vetette egybe betűről betűre saját korábbi fogalmazványával, hanem csak ott javított, ahol a hiba kifejezetten zavaró volt számára... Ne felejtjük el azt sem, Zrínyi nem göcseji tájszótárt írt, hanem magyar nemzeti eposzt. Bár használt számos olyan nyelvi alakot, ami szűkebb szülőföldje magyar nyelvjárásából való, ezeknek a tájnyelvi alakváltozatoknak különösebb fontossága általában nem volt számára... Grammatikai babérokra sem pályázott Zrínyi sohasem. Éppen ezért,

amíg azok a fülét vagy a szemét nem sértették, nyugodtan elfogadhatta akár saját íródeákjának is a tisztán grammatikai (helyesírási és részben fonetikai) módosítását. Illetve itt még tudatos elfogadásról sem kellene beszélnünk: egyszerűen átsiklott fölöttük a szemé... Két lehetőséget tudok elképzelni: 1. Zrínyinek volt egy magyarul jól tudó, megbízható s tipográfiai munkában is gyakorlattal rendelkező munkatársa, s a kötet gondozását arra bízta. 2. Zrínyi a kötet kinyomtatásakor maga is Bécsbe utazott, s a nyomdai munkát rendszeresen figyelemmel kísérte... konzultált a nyomdással. Tehát nem csupán korrigált, hanem a nyomtatvány előkészítése során folyamatosan kért és adott is tanácsokat egy olyan szakembernek, aki a szerző intencióit követve a kötetet megtervezte. A két lehetőség közül én a másodikra szavazok.” Abban, hogy Zrínyi nem végzett saját kezével akkurátus korrektúrát, de érvényesítette tipográfiai szándékait, egyetértünk. Hangsúlyozandó azonban az a korábbi helyes megállapítás, mely szerint a bécsi kiadás nyelvjárása nem egyezik meg a Zrínyiét jól tükröző *Syrena*-kódexével. Következésképpen mégsem a szerző, sőt nem is csáktornyai kancelláriájának valamely - az övével feltehetően egyező nyelvjárást beszélő - deákja végezte a nyomdai korrigálást. Itt vetem fel azt a kérdést: a bécsi korrektort nem Vitnyédy környezetében kell-e keresnünk? Nincs-e vajon szorosabb kapcsolat a bécsi kiadás és Vitnyédy, illetve soproni ügyvédi irodája kancellistáinak nyelvjárása között? Vitnyédy leveleskönyve fennmaradt, a nyelvészeti vizsgálat elvégezhető.

¹²² Bibl. Zr. 1893. 76.

¹²³ OSZK Fol. Hung. 1762. 133b. A *geschichte* Holl Béla olvasata. Klaniczay Tibor szóbeli véleménye szerint a Daun-jegyzéknek az a tétele a *Syrena*-kódexre vonatkozhat.

¹²⁴ Vö. Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. I. köt. 1. rész. Bp. 1955. 161.

¹²⁵ A kötéstábláról készült fénykép alapján Rozsondai Marianne a kötést XVII. század végi, XVIII. század eleji munkának tartja.

¹²⁶ A *Syrena*-utószó 32-34, 79. lapján felsorolom a meglevő vagy lappangó példányokat, jelezvén azt is, melyiket tekinthettem meg. (A zágrábi BZ 47 jelű példány azóta került elém.) Németh S. Katalin a bécsi Nationalbibliothek állományában talált egy *Syrena*-kötetet (jelzete: 29.023-B); possessor-nyomot vagy más bejegyzést nem tartalmaz. Tordai István könyvtárában (Bp.) ugyancsak található egy *Syrena*-példány. Possessor-bejegyzése: *Ex libris Francisci Marszinay [Murzsina?]*. Bán Imre levélbeli értesítése szerint a *Syrena*-utószóban szereplő 16. sz. debreceni példány az elveszettnek hitt máramarosszigetivel volt azonos. 1953-ban ő még látta, ma már nem találják; elképzelhetőnek tartja, hogy külföldre került.

¹²⁷ Vö. *Syrena*-utószó 1980. 53-55.

¹²⁸ Clauser 1934. 9-16.

¹²⁹ Két Debrecenben őrzött másolat leírását (az egyik Clausernél a 7. sz.) lásd Fekete Csaba-Szabó Botond: *A Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtárának (Debrecen) kéziratkatalógusa*. Bp. 1979. 676, 1616. sz. Egy másolat az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárból került elő (jelzete: Cat. X. Tit. 5/b); ismerteti Pintér Márta Zsuzsanna: *A Szigeti veszedelem bibliográfiájához*. MKsz 1981. 325-328. 1982-ben került az OSZK-ba (ideiglenes jelzete: 82/1982) a gróf Székely László számára 1770-ben másolt példány. Téglásy Imre figyelmeztetése nyomán szereztem tudomást a Holly Ivánné (Bp.) tulajdonában levő XVIII. századi *Syrena*-másolatról. A másolat provenienciáját illetően csak azt sikerült megtudnom, hogy a tulajdonos volt férjének apja a keszthelyi Festetich család jószágkormányzója volt.

¹³⁰ Pizsarevics 1901. 33.

¹³¹ Szusity Xénia - aki a lírai versek horvát fordításáról írt sajtó alatt levő tanulmányt - azt figyelte meg, hogy Zrínyi Péter a Lycaonra vonatkozó utalásokat más versekből is következetesen elhagyta.

¹³² Vö. Széchy II. 1898. 12.; Klaniczay 1964. 358.; Jenei 1964. 41.

¹³³ Zr. Péter 1660. 162a. Kiad. Kovács S. I.: *Négy lappangó horvát-magyar Zrínyi-verssor*. Kortárs, 1982. 1118.

¹³⁴ A nyersfordítás Szusity X. közvetítésével készült.

¹³⁵ Az átdolgozási kísérletekről: Clauser 1934, 18-25.; Klaniczay 1964. 808-809.; *Syrena*-utószó 1980. 20, 63-64.

¹³⁶ Négyesy-kiad. 1914. 364. Négyesy bevezető tanulmányának 79. lapján olvasható, hogy Kazinczy „már 1803-ban bemutatta a nagyváradi cenzornak a *Syrena*... kéziratát”, de maga a kötet csak „1816 augusztusában (1817. évszámmal)” jelent meg.

¹³⁷ A szegedi Somogyi-könyvtár *Syrena*-példányához kötött nyomtatványt Kosjár (Kaposi) Márton publikálta: *Kazinczy elfelejtett Zrínyi-értékelése*. ItK 1959. 515-517.

¹³⁸ Kazinczy Zrínyi verséről lásd Tompa József: *A művészi archaizálás és a régi magyar nyelv*. Bp. 1972. 214-216.

¹³⁹ Négyesy-kiad. 1914. 364.

¹⁴⁰ Uo. 422. Mégis jobbat ajánl Pirnát 1982. 4: „A második szóalak helyes olvasata szerintem *mosódik*. Ilyen fajta

o - a hangváltozás a XVI-XVII. századi magyar nyelvben egészen közönséges. Nem szükséges tehát a szót *mosódik*-ra modernizálni. A *zablyáia* szóalak sem hibás... a szabályos *zabiája* alaktól csak annyi az eltérés, hogy az / hang, nyilván a rag *j* hangjának hatására, palatalizálódott, s ezt az írás is jelöli. Bizonyos, hogy a számunkra zavaró *zablyáia* alak nem nyomdai hiba. Ha ez az írásforma nem magától Zrínyitől származik, akkor az íródeákjától való, aki talán diktálás után, fonetikusán, pontosan azt írta le, amit hallott. A szót tehát semmi esetre sem szabad emendálni, mert Zrínyi magyar kiejtésének egy sajátosságát rögzíti. A sorban szerintem az egyetlen megengedhető javítás az volna, hogy a *mosódik* szó *o* betűjére az ékezetet kitesszük." A Zrínyi birtokában volt Czobor-féle *Chariclia*-fordítás (Zágráb: NSB R 3578) 273. sorában a *mosódék* alak fordul elő: „Keoniues szemeitol orczaia *mosodek*.” (Bánki Judit és Kazinczy Andrea megfigyelése.) Vö. még NySz II. 877: a példák között *mosódik* alak itt nincs. Az 1669-es nagyszombati kalendárium egyik versében is ez áll (RMKT XVII. 627): „vizekben *mosodnak*”.

¹⁴¹ Kazinczy szöveggözlése szerint: *Zrínyinek Minden munkáji*. I. köt. Pest, 1817. 102. Orlovsky Géza *Kazinczy és Zrínyi* c. dolgozata mutat rá (Kortárs, 1981. 1467-1468), hogy Kazinczy „1810 októberében Csáktornyára még azt írja Sárközi Istvánnak: »A könyv kiadására már megnyertem az engedelmet, de úgy, hogy az alább előhozandó sorokat kihagyom.« A levél végén valóban közli is a *Szigeti veszedelem* VI. énekének híres németellenes strófáit... 1817-ben a figyelmetlenebb vagy engedékenyebb censor jóvoltából a *Zrínyiász* teljes, csonkítatlan szöveggel látott napvilágot”. Kazinczy Zrínyi-kiadásának jegyzetnyersanyaga is előkerült; Hausner Gábor találta meg: MTA Kvt Kézirattár, K 603.

¹⁴² Négyesy-kiad. 1914. 367. A *Syrena*-utószó írásakor még nem találtam. Azóta kiderült, hogy áttették a kézirattárba: OSZK Quart. Hung. 4234/1-2. Farkas Lajos az *Áfium* szövegét is korrigálta Forgách Ádám 1705. évi kiadása nyomán.

¹⁴³ Széchy-Badics-kiad. 1906. XXXV, XXXVIII. A kiadásra vonatkozó többi adat is Széchy és Badics bevezető tanulmányából való.

¹⁴⁴ *Báró Balassa Bálint és Gróf Zrínyi Miklós*. Sajtó alá rend. és bevezetéssel ellátta Széchy Károly. Bp. 1905. 142.

¹⁴⁵ Gróf Zrínyi Miklós *Válogatott munkái*. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Négyesy László. Bp. 1904. Remekírók Képes Könyvtára.

¹⁴⁶ Vö. Széchy-Badics-kiad. 1906. XXXIV-XLIII.

¹⁴⁷ Négyesy-kiad. 1914. 366.

¹⁴⁸ MTA Kvt Ms 715/m 15.

¹⁴⁹ Vö. Négyesy 1920. 12-50.

¹⁵⁰ Vö. Gróf Zrínyi Miklós *Próza munkái*. Kiad. Markó Árpád. Bp. 1939. 46-47.

¹⁵¹ Vö. *Syrena*-utószó. 1980. 23, 65-67. Korrigálandó, hogy Klaniczay Tibor nem hivatkozik Négyesy székfoglalójára. Lásd pl. Klaniczay 1964. 654. Négyesy próza-kiadásának kéziratát az ELTE Zrínyi-szemináriumának hallgatói rendezték sajtó alá, a kötet a Zrínyi Kiadónál jelent meg 1985-ben.

¹⁵² Négyesy-kiad. 1914. 375. Átírási elveit és a meghagyott sajátosságokat innen kezdve a 385. lappal bezáróan fejtegeti.

¹⁵³ Vö. A. Molnár Ferenc: *Zrínyi Miklós egy kifejezéséről*. Magyar Nyelvőr, 1979. 229-230. A cikk magától Zrínyitől (Sz. V. I. 8) idézi az „eresztené szájára az ablát” kifejezést. Vö. még a *Mátyás-tanulmány*-ban feljegyzett énektörredékekkel: „Mikor magyar király zászlóját látá, /Jó lovának száját futni bocsátá.” A *Rákóczi-eposz* adata: „De hogy esett *erős szájára* zabola.” RMKT XVII. 9. 481.

¹⁵⁴ Négyesy-kiad. 1914. 378, 390.

¹⁵⁵ Ezt a javaslatot lásd már: Sc. Herrico 1980. 279.

¹⁵⁶ MTA Kvt Ms 717/f.

¹⁵⁷ Négyesy-kiad. 1914. 379, 383. A VIII. fejezetben lesz szó Hoffmann Pálnak 1653-ban ugyancsak a bécsi Cosmerovius Máténál megjelent halotti orációjáról. Ebben is mindenhol *groff* és *iffiu* szerepel. A *Syrena*-kötetet és az orációt nyilván ugyanaz a személy korrigálta.

¹⁵⁸ ItK 1914. 379. Király Györgynek a gyomai Kner-nyomdában megjelent 1921. évi Zrínyi-kiadása Négyesy felfogását követte. Janus Pannonius hatásáról lásd Négyesy-kiad. 1914. 37-38. és a hagyatékban található jegyzeteket: MTA Kvt 716/a 1. 53a-57a (Silius Italicusról is!), továbbá: 716/a 3. 93a-104a.

¹⁵⁹ Vö. Király E.-Kovács S. I. 1983. 171-182.

¹⁶⁰ MTA Kvt 716/a 1. 34a-38a.

¹⁶¹ Uo. 716/a 5. 112a-147a.

¹⁶² Vö. Zrínyi Miklós *Válogatott művei*. Vál. Klaniczay Tibor. Sajtó alá rend. Bán Imre. Bp. 1952. 395. Kár, hogy

az említett kb. húsz szövegjavítást e kiadvány nem sorolja fel.

¹⁶³ Klaniczay-kiad. I. 1958. 681.

¹⁶⁴ Uo. 682-683.

*

Könyvem korrektúrája közben itt helyezhetek el egy fontos kiegészítést az I. fejezet 101. jegyzetéhez. A zágrábi Zrínyi-könyvtár módszeres átnézésekor Klaniczay Tibor Tomaso Costo könyvének 139. lapján megtalálta az *Io amo chi mi struge...* előképét:

„Crudelissimo Amore, / che *m' impiagasti* il core. / Con che giustizia fai, che sempre mora / Chi bellezza immortale in te adora? // I'amo chi mi strugge, / E seguo ogn'hor chi fugge. / E chi m'uccide il mio morir non crede, / Tal de'miseri amanti é la mercede...” (Folytatódik még 2 négysoros versszakkal.)

Zrínyi ebből oly módon alakítja ki a maga madrigálját, hogy a két versszakot megfordítja, továbbá a *m'impiegasti* (megsebezted) helyett *mi disface* (széjjelszakítod), az *in terra* (a földön) helyett *in te* (benned) kifejezéseket használ. A vers kezdete tehát költőnkre annyira jellemző módon első személyűvé lesz, a két megváltoztatott szó is erőteljesebb. De valóban Zrínyi olasz versének tekinthetjük-e a kevéssé átalakított szöveget? A páros rímelést mechanikusan átveszi, a madrigálformát azonban ő adja a versnek, a jellemző szóváltoztatások is meggondoltak: semmi okunk arra, hogy elvitassuk a próbálkozás tudatosságát. A *cento* ókori divatjától a modern kollázs-versig - mutatis mutandis - sok hasonló példát idézhetnénk, a régiség költői gyakorlatában pedig nem mai módon értelmezték a szerzői tulajdonjogot. Még az is megengedhető imitáció volt, hogy szinte teljes verseket vegyenek át. Eszterházy Pál szinte a plágiumig „követte” Zrínyi és Liszti verseit (vö. Kanyaró F., ItK 1893. 15-36); az ún. *Szádeczky-Miscellania* egyik darabjába így került bele éppen a *Feszületre* négy strófája (vö. Bán I., ItK 1971. 649). Az olasz madrigál vizsgálatára máshol majd még visszatérünk, s szeretnénk értelmezni Király Erzsébettel a *Padovai diákdal*-t is. Erről most csak annyit, hogy Tomitano *Ragionamenti*-jében (Velece, 1646. 414-418) a magyar eset erősen toposz-gyanús, mert egy-egy hasonló török és görög példával együtt fordul elő.